

Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка
Факультет іноземної та слов'янської філології
Кафедра української мови та літератури

Писаренко Катерина Олександрівна

ВСТАВНІ І ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ У ХУДОЖНІЙ МОВІ ГР. ТЮТЮННИКА

Спеціальність: 035.Філологія
(Українська мова та література)

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник:
_____ Т. П. Беценко
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови та літератури

Виконавець
_____ К. О. Писаренко

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВСТАВНИХ ТА ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ.....	7
1.1 Погляди вчених на природу вставних конструкцій.....	7
1.2 Вставлені конструкції як об'єкт наукових студій лінгвістів.....	15
1.3 З історії вивчення вставних та вставлених конструкцій.....	20
Висновки до 1 розділу.....	24
РОЗДІЛ 2 ВСТАВНІ ТА ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ У МОВОТВОРЧОСТІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА.....	25
2.1 Різновиди вставних компонентів в ідіостилі письменника.....	25
2.1.1 Типи вставних одиниць за морфологічним оформленням.....	26
2.1.2 Типи вставних конструкцій за частиномовною належністю.....	27
2.1.3 Різновиди вставних речень.....	29
2.1.4 Семантико-функціональні типи вставних конструкцій.....	31
2.2 Вставлені компоненти в ідіостилі художника слова.....	36
Висновки до 2 розділу.....	49
РОЗДІЛ 3 СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ВСТАВНИХ І ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОВНО-ОБРАЗНІЙ СИСТЕМІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА	51
3.1 Художньо-образний потенціал вставних слів, словосполучень і речень.....	51
3.2 Художньо-зображальні функції вставлених конструкцій.....	55
Висновки до 3 розділу.....	66
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми роботи. Проблеми синтаксису здавна привертали до себе увагу лінгвістів, адже саме речення найшвидке та найчуттєвіше реагує на мовленнєві зміни. Речення – найгнучкіша та найбільш змінна структура. Це призводить до появи нових питань, які потребують докладного пізнання та аналізу. До таких актуальних проблем належить і питання категорії вставності, оскільки на сьогодні дослідження, пов'язані зі вставними та вставленими конструкціями, не розв'язують повністю проблему їх становлення та розвитку у системі мови.

Вставні та вставлені конструкції викликали науковий інтерес таких учених, як С. П. Бевзенко; І. Р. Вихованець; В. І. Грицина; П. С. Дудик; В. В. Жайворонок; А. П. Загнітко; Б. М. Кулик; Л. К. Лисак; О. Д. Пономарів; М. Я. Плющ; М. Н. Рудковська; І. І. Слинько; О. М. Турчак; К. Ф. Шульжук; І. П. Ющук; Н. В. Гуйванюк та ін. Вага означених структур у художніх текстах мотивована їх здатністю продукувати модальність художньої думки.

Модальність, комунікативна завершеність та послугування національною мовою для реалізації художнього задуму є ознаками ідіостилю Г. Тютюнника. Модальність (лат. *modalis*) – функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлювання до дійсності і мовця до змісту висловлювання [41,156]. У художніх творах Г. Тютюнника категорія модальності репрезентована завдяки використанню вставних та вставлених конструкцій. «Вставні слова, словосполучення і речення – мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і передають різні модальні значення (можливості, впевненості, вірогідності, сумніву тощо» [35, с. 89], вони містять додаткові відомості, зауваження, які переривають основне висловлення за допомогою інтонації вставленості» [35, с. 89]. Спеціальної розвідки, присвяченої ролі вставних та вставлених конструкцій у творчості Г. Тютюнника, досі немає. Натомість ідіостиль письменника – доволі

оригінальне явище у плані використання зазначених одиниць. Окремі аспекти мовостилію письменника були предметом аналізу Г. Л. Бійчука; А. В. Литвин; Р. В. Мовчан; Л. З. Мороз; Г. А. Звягіної та ін.

Учені багато уваги приділили літературознавчим студіям ідіолекту митця. Літературознавчий аспект стилю письменника був предметом наукового спостереження В. Г. Дончика, М. Г. Жулинського, В. І. Мельника, В. Є. Панченка, В. Г. Даниленка, Н. І. Заверталюк, І. В. Захарчук, М. Б. Хороб й ін.

Магістерська робота є спробою наукового осмислення функцій вставних та вставлених конструкцій як мовно-образних компонентів ідіостилію письменника.

Мета магістерської роботи – описати різновиди вставних та вставлених конструкцій, репрезентованих у лінгвостилі Г. Тютюнника, з'ясувати їх стилістичні функції у мовотворчості митця.

Для досягнення мети дослідження нами були поставлені наступні **завдання:**

1. З'ясувати природу вставних та вставлених структур;
2. Схарактеризувати історію вивчення вставних та вставлених конструкцій;
3. Виявити різновиди вставних та вставлених конструкцій, реалізованих у творчості Г. Тютюнника, описати особливості їх репрезентації;
4. З'ясувати стилістичні функції означених структур мовотворчості письменника.

Об'єктом дослідження є мова творів Г. Тютюнника.

Предметом дослідження – вставні та вставлені конструкції, засвідчені у творах Г. Тютюнника.

Матеріалом для дослідження послужили художні твори Г. Тютюнника за виданням: Тютюнник Г. М. Твори: у 2-х т. Київ : Дніпро, 1976. С. 656

Методи дослідження зумовлені темою та завданнями роботи. У роботі використано такі методи: структурно-системний опис та метод класифікації, що

сприяли розгляду предмета дослідження як єдиного цілого(у 2 та 3 розділах роботи під час аналізу та групування вставних та вставлених конструкцій, засвідчених у мовотворчості Г. Тютюнника); із суто логічних методів – аналіз, синтез, індукцію (у 1 розділі кваліфікаційної роботи – у процесі аналізу поглядів учених на природу вставних та вставлених конструкцій), дедукцію (у 1 розділі роботи – при з'ясуванні специфічних ознак вставних та вставлених конструкцій), описовий метод (у 2 та 3 розділах кваліфікаційної роботи з метою характеристики вставних та вставлених конструкцій, виявлених у лінгвостилі Г. Тютюнника).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що нами вперше було зроблено спробу ґрунтовно та повно систематизувати вставні та вставлені конструкції, засвідчені в ідіостилі Г. Тютюнника, описати стилістичні функції означених одиниць у мовотворчості митця.

Теоретична цінність роботи полягає в систематизації та узагальненні теоретичного матеріалу, розширенні знань про вставні та вставлені конструкцій, їх стилістичні функції та можливості репрезентувати авторську модальність.

Практична цінність роботи полягає в можливості використання матеріалу дослідження при викладанні таких курсів, як «Сучасна українська літературна мова», «Практична стилістика та культура мови», «Історія української мови», «Вступ до мовознавства» та ін., при підготовці до уроків у ЗОШ під час вивчення синтаксису української мови.

Апробація результатів дослідження. Результати магістерського дослідження були оприлюднені на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний вимір змін» (м.Суми, 2020р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні ініціативи організації навчання іноземних здобувачів вищої освіти» (м.Харків, 2020р.), V Міжнародному науково-практичному семінарі «Гуманітарні науки: сучасна наукова парадигма» (м.Полтава, 2020р.),II Міжнародному науково-практичній конференції

студентів і молодих науковців «Україністика: нові імена в науці» (м.Бахмут, 2020), II Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (м.Глухів, 2020р.), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні тенденції розвитку освіти, науки та технології» (м.Бахмут, 2020р.). Результати роботи висвітлено у своїх статтях:

1. Писаренко К. О. Мова новел Г. Тютюнника як джерело формування духовно багатой особистості молоді. Актуальні питання філології та методології. – 2020. С. 126 – 129. У цій статті проаналізовано особливості впливу мови творів митця на формування всебічно розвиненої особистості молоді.
2. Писаренко К. О. Роль вставних та вставлених конструкцій у новелі Г. Тютюнника «Три зозулі з поклоном». Актуальні питання філології та методології. – 2019. С.186 – 190. У статті класифіковано типи вставних та вставлених конструкцій у новелі митця, проаналізовано особливості їх використання.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВСТАВНИХ ТА ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ

1.1 Погляди вчених на природу вставних конструкцій

У мовленнєвому акті велику роль відіграють вставні та вставлені конструкції, що є виразниками індивідуальних та часто типових засобів формування та передачі додаткової інформації, ставлення мовця до висловлюваного, посилення на джерело думки під час спілкування.

Останні десятиліття позначені поживанням інтересом до вивчення вставних та вставлених конструкцій у лінгвістичній науці. Це пояснюється розвитком антропоцентричного підходу, прагненням учених дослідити мову у процесі спілкування, встановити властиві особистості мовні засоби та особливості їх використання у мовленнєвій ситуації. Значну увагу дослідників привертає вивчення проблеми «людина в мові», тобто здатність особистості за допомогою засобів синтаксису формулювати певні висловлювання, поняття, думки, повідомляти про події, свої бажання та вчинки, впливати на співрозмовника. Увага вчених спрямована на дослідження психологічних та соціальних аспектів мовленнєвої взаємодії. Вставні та вставлені конструкції є засобом вираження оцінного ставлення мовця до змісту висловлювання, а отже, вивчення зазначених структур у концепції антропоцентричного підходу є досить актуальним завданням у сучасному мовознавстві.

Означені конструкції здавна привертають увагу як українських лінгвістів (Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, Л. О. Кадомцева, М. Ф. Кобилянська, Б. М. Кулик, А. К. Мойсієнко, З. П. Олійник, І. І. Слинько, К. Ф. Шульжук), так і зарубіжних науковців (О. І. Анікін, Н. А. Кобріна, О. Н. Романенко, О. Г. Руднев, В. А. Шаймієв та ін.).

Мовознавці розглядають вставні та вставлені конструкції у різних аспектах:

- 1) з погляду їх місцезнаходження у реченні, допоміжного характеру, способу приєднання до основного речення (В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, Л. О. Кадомцева, М. Ф. Кобилянська, В. І. Кононенко, Б. М. Кулик, І. І. Слинько та ін.);
- 2) з погляду семантичних особливостей (В. І. Грицина, А. П. Загнітко та ін.);
- 3) інтонування (М. Я. Плющ, Ю. М. Златопольський);
- 4) пунктуації (В. В. Жайворонок);
- 5) комунікаційного та текстового потенціалу (А. І. Мамалига, З. П. Олійник, І. В. Онищенко та ін.).

Але, не зважаючи на таку велику кількість наукових розвідок з означеної теми, деякі питання залишаються відкритими.

У лінгвістиці зазначено велику кількість термінів на позначення цих мовних одиниць: **вставні слова, вставлені конструкції, вставлено-модальні слова, вставлені звороти, вставлені одиниці, вставлені елементи, вставлені компоненти, вставлені речення, вставлені висловлювання, прагматичні вставки, внесення** тощо.

У нашому дослідженні будемо послуговуватись терміном «вставні та вставлені конструкції», що об'єднує поняття вставні та вставлені слова, словосполучення та речення.

Велику увагу науковців привертає питання розмежування вставних конструкцій зі вставленими, але це розмежування тлумачиться неоднозначно.

На ранніх етапах розвитку синтаксису питання про відмінні та спільні риси вставних та вставлених конструкцій не розглядалися, оскільки ці поняття не розмежовувались та не мали чіткого визначення у мовознавчій науці.

Аналіз зазначених конструкцій знаходимо ще в працях М. В. Ломоносова, М. Греча, Ф. І. Буслаєва, О. Х. Востокова, І. О. Давидова, П. М. Перевлеського, О. М. Пешковського, О. П. Потебні, О. О. Шахматова.

Як зазначає О. М. Турчак, до другої половини ХІХ століття категорії вставності та вставленості не розмежовувалися, а з вказаного часу термін «вставні слова» закріпився за граматично відокремленими виразами суб'єктивного ставлення до висловлюваного, а вставлені речення – за реченнями, вставленими в інше, але не зв'язаними з ним граматично [62, с. 161].

Загалом, мовознаці Н. С. Валгіна, Л. О. Кадомцева, М. Я. Плющ, М. У. Каранська, В. В. Бабайцева, Є. С. Скобліна, А. І. Загнітко, О. М. Сидоренко, К. Ф. Шульжук та ін. зазначають, що вставні та вставлені конструкції відрізняються за змістом та відсутністю синтаксичного зв'язку з реченням.

К. Ф. Шульжук чітко розмежовує ці поняття: «На відміну від вставних слів, словосполучень і речень, що виражають суб'єктивне ставлення того, хто говорить, до висловленої ним думки, вставлені слова, словосполучення й речення виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які доповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, вказуючи на якість деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формулювання думки» [68, с. 169].

На думку З. С. Олійник:

- 1) вставні та вставлені конструкції мають подібності на функціональному рівні;
- 2) вставлені одиниці виступають виразниками суб'єктивної модальності;
- 3) речення, що містять вставні та вставлені конструкції, являють собою багаторівневу інформативно-прагматичну структуру;
- 4) вставлені конструкції розширюють інформацію основного речення;
- 5) вставні та вставлені конструкції виконують стилістичні та стилетвірні функції;
- 6) вставні та вставлені конструкції репрезентують категорію модальності;

7) категорії вставності / вставленості виступають засобом структурування тексту (дискурсу) [45, с. 57–58].

Б. М. Кулик також вказує на відмінності вставних та вставлених конструкцій. На його думку, вставлені конструкції доповнюють, розширюють зміст висловлюваного, вказують на нові факти або деталі, а вставні конструкції виражають експресивне, суб'єктивне значення [38, с. 175].

Г. О. Козарчук акцентує увагу на тому, що вставні конструкції, на відміну від вставлених, не мають модального значення, а лише вносять додаткові зауваження, які розширюють зміст речення [56, с. 365].

І. П. Ющук наголошує на інтонаційних та пунктуаційних відмінностях вставних та вставлених конструкцій [70, с. 559].

Варто зазначити, що вставні та вставлені конструкції у зарубіжному мовознавстві не розмежовуються: ці поняття об'єднані однією спільною назвою – парентеза.

«Парентеза (гр.parenthesis) – внесення чи вставлення в реченнєву структуру будь-яких елементів, що співвідносні зі змістом базового складу речення або ж його конструктивних частин і які виходять за межі усталених синтаксичних зв'язків, які можуть реалізуватися між компонентами основного змісту» [8, с. 289].

Отже, виходячи із наведених думок науковців, можемо зробити висновок, що вставлені конструкції, на відміну від вставних, не містять вказівок на джерело повідомлення або модальних значень. Вставлені конструкції містять додаткову інформацію, що розширює, доповнює повідомлення, вказує на нові факти або явища, розкриває зміст висловлюваного.

Вставні та вставлені конструкції мають відмінності на пунктуаційному, функціональному, структурному та інтонаційному рівнях.

Проте, незважаючи на розмежування понять «вставні конструкції» та «вставлені конструкції», їх об'єднує наявне оцінне значення.

Є. В. Кобець серед функцій вставлених конструкцій виділяє такі: демонстрацію раціональності, точності та логічності мовлення, об'єктивне

ставлення до повідомлюваного, і саме в цьому виражається експресивність. Вставні ж конструкції, на думку науковця, виступають виразниками емоційної експресії мовлення [31, с. 82].

Загалом, мовознаці виділяють дві групи функцій вставних та вставлених конструкцій: семантико-прагматичні (уточнення, доповнення, розширення змісту, оцінна, емоційна, вказівка на джерело інформації) та композиційно-прагматичні (ретроспективно-проспективна, дискретизаційна, інтегративна).

Суперечності виникають також стосовно питання тлумачення понять «вставні та вставлені конструкції».

Укладачі енциклопедії «Українська мова» вставні конструкції тлумачать так: «вставні слова, словосполучення і речення – мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і передають різні модальні значення (можливості, впевненості, вірогідності, сумніву тощо)» [55, с. 89].

С. П. Бевзенко у навчальному посібнику «Сучасна українська мова. Синтаксис» зазначає, що «вставні слова – це слова, що формально не пов'язані з членами речення, не є членами речення і виражають ставлення мовця до висловлюваного або вказують на джерело повідомлення, спосіб словесного оформлення думки, відношення між окремими думками в мовленні тощо» [7, с.189].

І. Д. Ганич вказує, що вставні конструкції виражають ставлення мовця до висловлення, характеризують спосіб оформлення думок та вказують на джерело повідомлення [19, с. 48].

На думку К. Ф. Шульжука, вставні компоненти (слова, словосполучення, речення) – це «мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і виражають різні модальні значення (можливості, сумніву та ін.)» [69, с. 168].

О. М. Пазяк вставленими конструкціями називає «такі конструкції, які вживаються для доповнення, роз'яснення чи уточнення предметного змісту речення» [48, с. 117].

Вставними конструкціями можуть бути модальні слова, словосполучення або речення, що можуть виражатися іменниками, прикметниками, дієсловами, займенниками, числівниками, прислівниками.

А. П. Загнітко виділяє такі типи вставних компонентів речення:

1) одиниці, що виражають ступінь вірогідності повідомлюваного: *безумовно, справді, можливо, мабуть, звичайно, очевидно* та ін.: «**Мабуть**, уже теж прокинулись, умиваються» [63]; «Адже солі тут, **мабуть**, стільки, що за так бери» [63]; «Можна було б, **звичайно**, побазарувати й дядьковою машиною, інвалідською, так несправна ще з літа» [63];

2) компоненти, що вказують на послідовність, зв'язок думок, логічне структурування компонентів: *по-перше, по-друге, до речі, отже, словом, таким чином* тощо: «Скажете, **приміром**, бригадирові неголосно, мовби й не казали нічого, а так собі стояли поруч з ним і дивилися в затуманену далеч» [63];

3) одиниці на позначення емоційного стану: *на жаль, на біду, на лихо, на горе, на диво*: «А вдома, **дарма**, що чоловічок дрібненької породи, таки подужав Дарку, хоч вона й одбивалася по-звірячому» [63];

4) конструкції, що вказують на джерело вислову: *на думку..., за словами..., на погляд..., за повідомленням..., на наш погляд, по-моєму, як вважаємо* та ін.: «На наш погляд, ця думка не може бути визнана правомірною і повністю аргументованою» [63]; «**По-моєму**, товариші... — тут голова усміхнувся до всіх,— хай вони грають!» [63];

5) компоненти на позначення характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення: *іншими словами, так би мовити, сказати по правді, власне кажучи, правду кажучи* і т. д.: «Грали, **можна сказати**, мирно» [63];

6) вставні слова, словосполучення та речення, що мають на меті привернути увагу співрозмовника, активізувати його увагу: *бач, пам'ятаєте, відчуваєте, даруйте, пробачте, даруйте на слові, вибачайте на слові* та ін.: «А потім, **дивись**, так тебе струсоне, що аж ноги підламуються...» [63], [28, с.123].

Мовознавець С. П. Бевзенко виділяє такі типи вставних конструкцій:

1) вставні одиниці, які виражають оцінку мовцем міри реальності повідомлюваного (впевненість чи невпевненість, передбачення, можливість чи неможливість тощо: звичайно, безсумнівно, ймовірно, можливо, напевне, здається, очевидно, безумовно, мабуть, може, либонь та ін.): «**Мабуть**, отак народжуються ріки, почуття, музика» [63]; «— Воно якби мені той розум, що зараз, то, **може** б, я такого й не зробив» [63];

2) вставні слова, що виражають емоційну сферу автора (радість, співчуття, здивування тощо: на щастя, на жаль, на сором, дивна річ, як на біду, як навмисне тощо): «А вдома, **дарма**, що чоловічок дрібненької породи, таки подужав Дарку, хоч вона й одбивалася по-звірячому» [63];

3) вставні конструкції, що вказують на джерело вислову, вираженого реченням у цілому або його окремими частинами (кажуть, як кажуть, як відомо, по-нашому, по-моєму, на думку, з точки зору..., за повідомленням та ін.): «**Кажуть**, як батіг загубить, то хрестом божим нагрудним коняку поганяє, як налигачем» [63]; «Та не бійся, як умру, а збігай до тітки Насті й скажи: так і так, **мовляв**, чиста сорочка й спідниця бабині в коморі, у зеленій скрині» [63];

4) одиниці, що вказують на логічність, послідовність викладу (по-перше, по-друге, нарешті, інакше кажучи, наприклад, навпаки, отже, таким чином, однак, проте): «Скажете, **приміром**, бригадирові неголосно, мовби й не казали нічого, а так собі стояли поруч з ним і дивилися в затуманену далеч: — Купив три тонни брикету на станції, Якове Нестеровичу, треба б якось той, привезти» [63];

5) конструкції, що привертають увагу реципієнта, активізують його мисленнєвий та комунікативний процеси: (знаєте, вірите, уявіть собі, зверніть увагу, зрозумійте тощо): «Самому, **знаєш**, така нудьга» [63]; «**Скажімо**, пішов дощ — так і знай: нижній мій поверх залле» [63];

6) вставні одиниці, що виражають емоційно-експресивне ставлення мовця до предмета висловлювання (даруйте, пробачте на слові, признатись, жарт

сказати та ін.): «Товариші порадили Донбас: там, **мовляв**, вибійників треба, ще й треба» [63];

7) конструкції, що вказують на оцінку міри того, про що йдеться, а також на міру його звичайності: (найбільше, найменше, у крайньому випадку, буває, бувало, звичайно тощо): «**Буває**, іноді хтось і пристоє з Ониськом, і послухає ту бджолину музику, й погломить про се, про те» [63]; «Вдягайся та ходімо в лавку, наберемо мені на шар-рахван,— скаже, **бувало**, Нюриха чоловікові» [63];

8) вставні компоненти, що виражають підсумок, логічне завершення змісту висловлювання (отже, взагалі, словом, значить, виходить, навпаки та ін.): «**Отже**, й глибше докопуєшся до витоків» [63], [7, с. 190].

Питання про тлумачення та розмежування понять «вставні» та «всталені конструкції» є досить актуальним. Це питання здавна привертало увагу мовознавців. На підставі аналізу вище розглянутих визначень доходимо висновку, що вставні конструкції є виявом суб'єктивної модальності, вони несуть у собі експресивне, оцінне значення. Зазначені конструкції можуть виражати ставлення мовця до змісту висловлювання, вказувати на джерело думки, додавати емоційне ставлення до сновного змісту висловлюваного у тексті, виступати зв'язним елементом між частинами висловлювання, підкреслювати експресивні відтінки висловлюваного в основному реченні, активізувати увагу співрозмовника, виражати оцінку мовця до змісту повідомлюваного.

Всталені конструкції виступають виразниками об'єктивної модальності, вони доповнюють, пояснюють, узагальнюють, уточнюють зміст основного речення. Ці конструкції можуть бути виражені словом, словосполученням, простим або складним реченням.

Вставні та всталені конструкції вважають доволі цікавим явищем у синтаксичній науці. Ці структури потребують детального вивчення.

1.2 Вставлені конструкції як об'єкт наукових студій лінгвістів

Вивчення вставлених конструкцій має давню історію. Починаючи з другої половини XIX століття, у лінгвістичній науці починають розмежовувати поняття «вставні» та «вставлені» одиниці. Вставні конструкції розглядали як факти суб'єктивного ставлення до висловлюваного, а вставлені – як речення, вставлені в інше речення та не пов'язані з ним граматично.

Вставлені конструкції, на відміну від вставних, тривалий час не вивчали.

Вставлені конструкції були предметом аналізу у працях таких учених, як А. І. Анікін, Є. С. Артеменко, С. І. Гостєєва, І. Н. Кірюхіна, Є. О. Сєдун, Л. М. Хатіашвілі, І. І. Щеболева та інші, у вузівських посібниках - Н. С. Валгіна, О. М. Галкіна-Федорук, О. О. Гвоздев, М. К. Горшкова, Д. Є. Розенталь, А. Н. Руднєв, М. І. Фоміна, В. В. Цапукевич, М. М. Шанський, Л. О. Кадомцева, М. У. Каранська та ін.

Уперше речення зі вставленими компонентами виділив О. О. Шахматов. Автор говорить про те, що «у складі речення можуть опинитися слова, які знаходять для себе місце в попередньому або в наступному реченні, між тим, як у цьому реченні вони можуть виявитися зайвими або такими, які не виправдовуються змістом речення: *«...Здрастуйте, молодые люди (Гости встают и кланяются)...»* [65, с. 256]. Пізніше це питання було докладно розроблене в академічній граматиці російської мови за редакцією В. В. Виноградова [66, с. 167–176]. У праці ґрунтовно та системно розглянуто питання структурних та функціональних виявів вставленості, визначено основний зміст цього поняття, подано та прокоментовано ілюстративний матеріал.

І. О. Давидов спробував розмежувати зазначені одиниці і виділив два типи вставлених речень за функціями. Це було першим кроком до розмежування вставних та вставлених конструкцій. П. М. Перевлеський продовжує думку І. О. Давидова, близько підходячи до сучасного розуміння категорії вставлення і використовуючи при цьому термін *вставлені речення*,

який уперше був уведений Є. М. Філомафітським [62, с. 162]. Зазначену думку підтримав О. М. Пешковський, який також розмежовував вставні та вставлені елементи.

О. О. Гвоздєв, Є. М. Галкіна-Федорук, І. В. Бабакова, А. І. Анікін, М. І. Карпенко, В. М. Тихомиров та ін. звернули увагу на виокремлення вставлених конструкцій, а також зазначили на необхідності розмежування вставних і вставлених одиниць, висловили ряд цікавих думок із цього приводу.

Питанням розмежування вставних та вставлених конструкцій зацікавився Є. М. Седун. Він зазначив, що «вставні» й «вставлені» речення не можуть бути принципово розмежовані ані за конструктивно-синтаксичним, ані за інтонаційним оформленням. Отже, вставні та вставлені конструкції можуть бути диференційовані лише до певної міри, а також можуть бути об'єднані у більш широке явище.

Цікавою є думка Є. М. Коцара, який виділяє вставлені одиниці і дає їм таке визначення: «Слова, словосполучення, речення, які доповнюють, уточнюють або пояснюють основне речення, а також виражають емоції автора» [37, с.13].

М. І. Карпенко вважає, що вставлені конструкції близькі до відокремлених членів речення [30, с. 70]. На думку А. Ф. Прияткіної, функціонально-семантичний зв'язок існує і між вставленням та ускладненням [50, с. 162]. Дослідниця зазначає, що виокремлення категорії вставленості можливе із структури речення і із структури висловлювання: «З погляду структури речення, вставлення – це такий компонент, який не включений у позиційну і синтагматичну структуру речення, тобто він не відповідає ознаці члена речення, граматично так чи так пов'язаного з іншими членами, його не можна визначити ні як сурядний, ні як підрядний. З погляду висловлювання вставлення – це його факультативна частина. Вона має цінність, але як додаткова інформація, відсутність якої не може вплинути ні на зміст, ні на структуру висловлювання» [50, с.162].

М. О. Руднєв заперечує виокремлення категорії вставленості, аргументуючи це тим, що вставлені конструкції не мають особливого оформлення та смислових функцій [49, с. 139]. В українському мовознавстві про особливий вид «втручених речень» вперше заговорили О. М. Огоновський, Б. М. Кулик та Л. О. Кадомцева.

Л. О. Кадомцева вказує на ізольованість вставлених компонентів (так само, як і вставних). Дослідниця окремо розглядає вставлені конструкції та стверджує, що у їх ролі може виступати речення будь-якої синтаксичної будови.

Цікавими щодо вставлених компонентів є думки Б. М. Кулика. Вставленими він називає слова, сполучення слів і речення, які виступають виразниками додаткових зауважень, доповнюють, розширюють, уточнюють зміст висловлювання, вказують на нові деталі та факти, що не були передбачені в перший момент формування думки [38, с. 180].

О. Н. Синявський не виокремлює вставні та вставлені компоненти і зазначає, що вставні компоненти (слова чи певні словосполучення) розташовані ніби поза реченням, вони не пов'язані з іншими словами жодним із трьох способів предикативного зв'язку [58, с.303].

Підтримує думку про розмежування вставних та вставлених компонентів А. П. Медушевський. Він зазначає, що вставні слова виражають упевненість / невпевненість, оцінку висловленого, зв'язок думок, а вставлені розкривають, пояснюють або уточнюють якийсь із членів речення [38, с.186].

Цікавою є думка В. В. Жайворонка щодо позиції вставлених компонентів у реченні. Автор зазначає, що речення із вставленими одиницями оформлені «як специфічні складні речення інтерпозиційним або постпозиційним приєднуванням» [27, с.16]. Учений вказує на специфіку уживання вставлених конструкцій з погляду їх місця у реченні. Вставлені конструкції не можуть займати позиції на початку речення, адже мовець не може уточнювати свої думки, попередньо не висловивши їх.

Цю думку підтримали І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Н. Кобилянська [59, с. 347].

У 70-80-х рр. XX ст. розширилося вивчення вставних та вставлених конструкцій, що було зумовлено текстовою мотивацією, новими формами ускладнення тексту, зміною складу вставлених одиниць.

А. І. Загнітко зауважив, що дослідження вставлених конструкції є актуальним з погляду вивчення сучасного ускладненого простого речення [28, с. 130 – 131]. Мовознавець розрізняє два варіанти явищ, до яких застосовано термін «вставленість»:

1) факти писемного мовлення, у яких визначальну функцію відіграє пунктуація;

2) факти, у яких визначальну роль відіграє синтаксична структура. Перший варіант передбачає виділення вставлених компонентів за допомогою дужок, а другий варіант – вставлення – це компонент речення, який особливим чином співвідноситься з його іншими структурними частинами (на письмі може позначатися по-різному – дужками або тире) [28, с. 131].

Важливим є погляд І. Ф. Ющука на відмінності між вставними та вставленими конструкціями, що базується на інтонаційній та пунктуаційній відмінностях. На його думку, зазначені одиниці не несуть у собі нової інформації, а лише оцінюють, розширюють, надають природності та інтонаційної завершеності висловлюванню.

Побутує також, велика кількість визначень поняття «вставлені слова, словосполучення та речення» .

У енциклопедії «Українська мова» подано таку їх дефініцію: «вставлені слова, словосполучення і речення – мовні одиниці, що містять додаткові, побіжні повідомлення, зауваження, які переривають основне висловлення за допомогою інтонації вставленості» [56, с. 89].

О. М. Пазяк під терміном вставлені конструкції розуміє «конструкції, які вживаються для доповнення, роз'яснення чи уточнення предметного змісту речень» [47, с. 117].

На думку К. Ф. Шульжука, вставлені конструкції виражають побіжні зауваження до основного речення, перериваючи його інтонаційно та пунктуаційно [69, с. 171].

І. Д. Ганич визначає вставлені конструкції як «слова, словосполучення й речення (прості чи складні), які вводять в інше (основне щодо них) речення, але синтаксично з ним не зв'язані, інтонаційно відокремлені від нього і вносять різного роду додаткові повідомлення, зауваження, уточнення чи пояснення до змісту основного речення чи окремих його членів» [19, с. 48].

С. П. Бевзенко виділяє такі типи вставлених конструкцій:

- 1) уточнювальні слова і речення;
- 2) вставлені слова і речення;
- 3) доповнювальні слова й речення [7, с. 198].

Вивчення парентичних компонентів є актуальним і надалі, адже базується на проблемі «людина в мові» та антропоцентричному підході.

Цікавою є думка П. С. Дудика, що за допомогою вставних слів, словосполучень і вставних речень «виражається різне ставлення мовця до висловлюваної ним же думки», а вставлені одиниці «виражають такі повідомлення, пояснення, зауваження, якими доповнюється зміст речення, весь його членореченнєвий склад...» [25, с. 182]. Учений також зазначає, що «вставленість, порівняно зі вставністю, у багато чому явище своєрідне. Це стає очевидним навіть з окремих прикладів речень зі вставленою одиницею» [25, с. 185].

Отже, вставлені конструкції пов'язані з «комунікативно-прагматичними інтенціями мовця підтвердити, уточнити висловлене доповненням його власних оцінок, зіставлень, спостережень, що виникають у процесі акту висловлення» [24, с. 257]; вони репрезентують хід думок мовця, доповнюють його висловлювання, вказують на певну позицію, оцінку, коментують, розширюють висловлювання.

На сучасному етапі залишаються дискусійними багато питань з приводу вставних та вставлених компонентів. Аналіз праць науковців дає змогу зробити

висновок щодо необхідності всебічного, діяхронного, узагальненого вивчення цих конструкцій.

1.3 З історії вивчення вставних та вставлених конструкцій

Дослідження синтаксису завжди займало пріоритетне місце у науковій діяльності лінгвістів, оскільки це дозволяло вивчити і внутрішню і зовнішню граматичні структури речення.

Отже, розгляд вставних та вставлених конструкцій є досить актуальним явищем у сучасній лінгвістиці. Це зумовлено також тим фактом, що до 50-х - 60-х рр. XX ст. вставні та вставлені конструкції окремо не розглядали, їх визначали як структурні компоненти простого ускладненого речення.

Вставні конструкції привертали увагу науковців різних шкіл, адже це явище засвідчене у багатьох мовах та у всіх стилях.

Науковців цікавило розмежування категорій вставності та вставленості, пунктуаційне та інтонаційне оформлення, функціональний потенціал вставних та вставлених конструкцій, їх взаємодія з базовим речення, але одностайної думки з цих питань не було окреслено.

Різні погляди на ранніх етапах розвитку вчення про вставні та вставлені конструкції висловлювали М. В. Ломоносов, Н. Греч, О. Х. Востоков, І. О. Давидов, П. М. Перевлеський, О. М. Пешковський. Але у своїх працях вони не відокремлювали вставлені конструкції від вставних.

М. В. Ломоносов розглядав питання функціонального потенціалу вставних конструкцій, базуючись на вихідних методологічних позиціях.

О. Х. Востоков, Д. М. Овсянко-Куликовський, О. П. Потебня кваліфікували вставні конструкції як результат скорочення колись повного речення.

Більш конструктивний погляд на питання вставних конструкцій подав О. Греч, який і ввів у науковий обіг поняття «вставні слова». У своїх працях науковець зазначає, що вставні компоненти не пов'язані з базовим реченням

жодним видом зв'язку і знаходяться «поза реченням». О. О. Шахматов підтримав ідею ізольованості вставних компонентів і їх позицію «поза реченням». Учений звернув увагу не тільки на семантичну природу вставних конструкцій, а й на їхню синтаксичну роль та виділив два типи вставних компонентів:

- 1) вставні конструкції, що утворені на базі з односкладних речень – безособових, підметових, прислівникових, інфінітивних, означено-особових;
- 2) вставні одиниці, утворені на основі двоскладних речень – узгоджених чи неузгоджених [65, с. 266].

О. М. Пешковський одним із перших здійснив спробу об'єднати вставні слова у семантичні групи та виділив поняття «вставні слова і сполучення слів».

Науковець виділив три види вставних та вставлених елементів:

- 1) одиниці на позначення ставлення автора до змісту повідомлення;
- 2) конструкції, які вказують на чужу думку, а не на власну;
- 3) слова й словосполучення, які виражають ставлення до попередньої чи наступної думки й перебувають на межі між вставними словами й сполучниками [46, с.156].

Цілком зрозуміло, що класифікація потребує доповнення та уточнення.

Досі не існує одностайного погляду на граматичну природу вставних компонентів. Існують два підходи: морфологічний та синтаксичний.

Морфологічний підхід у вітчизняному мовознавстві підтримували О. Х. Востоков, В. О. Богородицький та ін. Він базувався на думці О. Х. Востокова про те, що вставні слова походять від семантично послаблених прислівника, дієслова, числівника і розвитку в них певного модального значення: впевненості чи невпевненості мовця в подіях або явищах, про які повідомляється.

Синтаксичний підхід підтримували Ф. І. Буслаєв, О. П. Потебня, Д. М. Овсянко-Куликовський, О. М. Пешковський та ін. Ф. І. Буслаєв зазначав, що вставні конструкції – результат скорочення, стягнення певних різновидів колишніх речень або їхніх частин. На його думку, вставленість

базується на основі підрядності. Це означає, що замість складнопідрядного речення утворюється просте зі вставним словом. Саме тому учений використовує термін «вставлені речення», але розглядає їх генетично – за походженням. Тобто генетично вставне слово, на його думку, що походить з колишнього речення, можна вважати колишнім вставним реченням, яке вживається без усякого видимого граматичного зв'язку з тією частиною речення, яка утворена із членів речення чи навіть одного члена речення [16, с. 236].

За переконанням ученого, таке походження мають вставні слова і навіть сполучення слів типу: *«ведь, знать, де, дескать, пускай, должно быть»* [14, с. 285]. Саме Ф. І. Буслаєв був першим, хто ввів до наукової термінології поняття «вставні речення».

Д. М. Овсяннико-Куликовський поєднав морфологічний і синтаксичний підходи у вирішенні вставних констукцій. На основі своїх суперечливих поглядів вчений виокремив такі компоненти: а) вставні слова; б) вставні вирази; в) вставні прислівники та інші обставинні вислови [44, с. 293].

Термін *вставні слова* остаточно усталився в 1954 році в граматиці, у якій вставні слова тлумачать як такі, що не пов'язані з реченням і виражають ставлення мовця до висловленого [67, с. 439].

Суперечності виникли і в питанні про зв'язок вставних компонентів з іншими членами речення. О. М. Греч, О. О. Шахматов, О. М. Пешковський та ін. зазначали, що вставні компоненти не можуть бути пов'язані з іншими членами речення ні зв'язком узгодження, ні керування, ні прилягання.

Протилежну думку висловив М. М. Шанський. Учений зазначив, що, перебуваючи в реченні, вставні конструкції являють собою такий же обов'язковий його компонент, як звичайний член речення [64, с. 124].

Деякі мовознавці дотримуються погляду, що вставні слова можуть виступати членами речення. Наприклад, І. І. Мещанінов одним із перших серед мовознавців назвав вставні слова вставним відокремленим членом суб'єктивного ставлення [41, с. 186].

О. М. Руднєв зазначив, що вставні слова – члени речення, бо вони пов'язуються з реченням особливим зв'язком – співвідносним [54, с. 123].

Однак, зважаючи на структурну схему та модель речення, більшість науковців наголошує на тому, що вставні компоненти не є членами речення та не пов'язані з базовим реченням жодним видом зв'язку.

Привертало увагу дослідників і питання інтонаційної природи вставних компонентів. А. М. Анікіна висловила думку про те, що «вставні слова влітаються в тканину речення і є одним з його компонентів, оскільки вживаються вони для найбільш повного вираження того чи того змісту, який автор укладає в речення», а «зв'язок вставних слів із реченням здійснюється інтонаційно» [4, с. 22]. Про інтонаційний зв'язок вставних одиниць із реченням говорить також І. А. Бабакова [5, с. 31].

Сучасний мовознавець Н. П. Плющ у праці, присвяченій вивченню інтонаційної організації вставних конструкцій, зазначила, що вставні конструкції зв'язані з реченням інтонаційно-синтаксичним зв'язком за інтонаційними ознаками, оскільки вставні одиниці виражають додатковий відтінок значення основного змісту речення, тобто пов'язуються з ним семантично [51, с. 378]. Це пояснюється розташуванням вставних слів у межах того чи іншого речення та його інтонаційним зв'язком з усім текстом.

Отже, можемо зробити висновок, що вставні конструкції з комунікативного погляду пояснюють основне речення. Вставні компоненти здавна привертали увагу учених. Мовознавці досліджували семантичну та синтаксичну природу вставних компонентів, їх функціональний потенціал, зв'язок з іншими членами речення, інтонаційну організацію вставних конструкцій. Проте досі не існує одностайного погляду на природу цих компонентів.

Висновки до 1 розділу

На сучасному етапі вивчення синтаксису, як найбільш гнучкої та змінної системи, важливим є антропоцентричний підхід у лінгвістичній науці. Наразі увага лінгвістів приділена дослідженню таких категорій синтаксису, як «суб`єктивність», «комунікаційна інтенція», «модальність». Вставні конструкції є яскравим виявом суб`єктивної модальності. Ці компоненти мають оцінне значення та емоційно-експресивне забарвлення. Вставлені конструкції – доповнюють, узагальнюють, пояснюють, уточнюють зміст основного речення, тобто виражають об`єктивну модальність.

Актуальними питаннями є розмежування вставних та вставлених конструкцій, встановлення їх відмінності на семантичному, функціональному, структурному та інтонаційному рівнях, виокремлення функцій вставних та вставлених конструкцій, виявлення їх ролі у синтаксичній побудові речення та семантичному забарвленні та ін.

Питання про вставні та вставлені конструкції було предметом наукових розвідок Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудика, А. П. Загнітка, Л. О. Кадомцевої, М. Ф. Кобилянської, Б. М. Кулика, А. К. Мойсієнка, З. П. Олійника, І. І. Слинька, К. Ф. Шульжука, Ф. І. Буслаєва, О. П. Потебні, Д. М. Овсянико-Куликовського, О. М. Пешковського та ін.

Розмежовувати поняття «вставні» та «вставлені» конструкції учені почали тільки з другої половини XIX століття. Вставні та вставлені компоненти – органічні складники мовної системи.

РОЗДІЛ 2

ВСТАВНІ ТА ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ У ЛІНГВОСТИЛІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

2.1 Різновиди вставних конструкцій у творчості письменника

Одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики є дослідження мови творів письменника з метою виявлення його індивідуального стилю. Звернення дослідників до цього питання зумовлене осмисленням ваги внеску письменника у розвиток мови, адже через мову передаються світоглядні позиції митця.

Мова новел Г. Тютюнника постає оригінальним явищем в історії української художньої думки та яскравим виразником української ментальності. Синтаксична організація мовотворчості митця – жива, легка, проста.

Мова творів Г. Тютюнника позначена загальнолюдським та гуманістичним пафосом і є важливим засобом формування духовно багатой особистості.

У творах Г. Тютюнника виявлено велику кількість вставних конструкцій.

Ці одиниці вносять певний відтінок у зміст висловлювання, урізноманітнюють мовну картину творів митця.

Вставні конструкції зв'язуються переважно із основним змістом усього речення, надають йому своєрідного колориту, тому вставні конструкції дуже часто впливають на зміст висловлювання, хоч докорінно синтаксичної структури не порушують.

2.1.1 Типи вставних конструкцій за морфологічним вираженням

П. С. Дудик у навчальному посібнику «Стилістика української мови» зазначив, що «поняття «вставність» охоплює вставні слова, сполучення слів і речення, що передають специфічну модальність і ставлення мовця до повідомлення» [25, с.117].

Учений класифікує вставні конструкції за морфологічним оформленням:

1) вставні одиниці, виражені одним змінюваним чи незмінюваним словом: *може, однак, мабуть, можливо, певно, напевно, либонь, зокрема, зрештою, наприклад, навпаки, справді, по-перше, по-друге, бачите, скажімо, припустимо, погодитесь, отже, взагалі та ін.*: «А що в тім такого, що я нову сорочку нап'яв і кібчика на голові прислинив, – **може**, я на збори піду?» [63]; «На порозі я ще трохи пристоюю, наслухаючи, як Соня клацає засовом і тихо, **мабуть**, щоб не розбудити маму, причиняє двері» [63]; «Удвох з Однокрилом, **звісно**, веселіше, не те що минулого літа, одначе страшененько» [63]; «— Ви б, **може**, й плащ наділи? – спитала Одарка. – Воно таке, як на дощ...» [63]; «Катерина сварилася крізь мокре вікно, сердитенько ламаючи полохливі тонкі брови, а син прилип п'ятірнями до чорної шибки і, склавши губи мов до сопілки, робив якісь звуки – **мабуть**, перекривляв грім» [63]; «Головне ж, як там будують хати: так, як у нас, чи, **може"**, не так?» [63]; «**Може**, вони ото й правду казали, що – кислички...» [63]; «На порозі я ще трохи пристоюю, наслухаючи, як Соня клацає засовом і тихо, **мабуть**, щоб не розбудити маму, причиняє двері» [63].

2) вставні одиниці, виражені одним повнозначним словом, ускладненим службовим словом або словами із граматичною залежною функцією: *як видно, як здається, як на те, як то кажуть, як на гріх, по мені, сказати б, на біду, на диво, на лихо, на радість та ін.*: «Так воно ж якби само отаке пережило (це я про голову), то, **може б**, і не становилося цапа» [63]; «— Воно якби мені той розум, що зараз, то, **може б**, я такого й не зробив» [63]; «І те, що Кіндрат аж двічі, до того ж несміливо, солоденько якомсь вимовив "дивись", і те, що він,

либонь, уперше в житті назвав свого невдачу однолітка повним, як у святих, ім'ям, та ще й по батькові, так вразило Ониська, що він зовсім був осліп від хвилювання і, **мабуть би**, впав у річку, помацки йдучи містком, якби поперед нього не гуркотіла якась підвода» [63]; «— Того, **к приміру**, що соньок теж не замерзає, який би там мороз не брався» [63]; «Василь Васильович рубає красиво, **сказати б**, інтелектуально» [63].

3) об'єднані семантичним та синтаксичним зв'язком нерозкладні поєднання слів: *треба гадати, може бути, на мою думку, слово честі, з одного боку, з одного погляду, м'яко кажучи, відверто кажучи, між нами кажучи, є надія, можна сказати, кінець кінцем, з одного погляду, в усякому разі, хвалити долю, немає сумніву, от тобі й маєш, нічого не скажеш, як і слід було чекати, з іншого боку і тощо*: «Сталося це, **можна сказати**, через дурну okazію» [63]; «Грали, **можна сказати**, мирно» [63]; «Видно, **думаю собі**, волосся умирає раніше, ніж людина...» [63].

Отже, у художньому ідіолекті Г. Тютюнника представлені вставні одиниці, виражені нерозкладним поєднанням слів, одним незмінюваним чи змінюваним словом або повнозначним словом у поєднанні зі службовим. З—поміж них переважають вставні конструкції, виражені одним змінюваним чи незмінюваним словом.

2.1.2 Типи вставних конструкцій за частиномовною належністю

У ролі вставних конструкцій зазвичай виступають модальні слова, які найчастіше корелюють з прислівниками: *навмисне, згарячу, мабуть, може, звичайно, наполегливо, занадто* та ін. Вставними словами можуть бути також: дієслова (*знаю, чую, відчуваю, розумію, здавалось, вибачте, уявіть, чесно скажу* та ін.); сполучники і частки (*через те що, тому що, отже, мовляв, проте, власне, та ін.*); безприйменникові і прийменникові слова або словосполучення, утворені іменниками, прикметниками, займенниками та

числівниками (*правда, чого доброго, на жаль, на біду, на щастя, за висловом..., як на зло, на радість, як на гріх*) та ін.

П. С. Дудик виділив такі типи вставних конструкцій за частиномовною належністю:

1) безприйменникові й прийменникові конструкції, виражені іменниками, прикметниками, числівниками або займенниками: *правда, шкода, чого доброго, на жаль, на біду, на щастя, за висловом..., як на зло, слово честі, кінець кінцем, з одного боку, по суті, на подив та ін.: «Інколи, **правда**, вгадують, що то я» [63]; «Якщо, **приміром**, йому треба в магазин, і справна машина, і є гроші, то, одягаючись або шукаючи в коробочці з тітчиними нитками ключ од "зажигання", він неодмінно приспівуватиме» [63]; «Він, **щоправда**, до роботи ласий був» [63]; «Стався, **щоправда**, раз, іще до війни, такий випадок, коли не першим вийшов Хорошун у косарській вервечці, а другим – за покійним Василем Карим» [63]; «Подати, **щоправда**, не зразу подав, а спитався у Сашка-поштаря, молодого ще покvapливого хлопця в окулярах, що як говорив, ковтав по півслова:— А скільки це, Сашко, за рік процентів набіжить, як я тобі шістсот сорок два карбованці здам?» [63].*

2) вставні конструкції, виражені дієсловом: *скажімо, здається, вибачте, признаюсь, розумієте, уявляю, уявіть, тощо: «Так важко, що повітря, **здається**, тільки до горлянки доходить, а далі ні. "Може, оце й вона?" – подумав Свирид і переказав сусідами, щоб покликали Марфу» [63]; «**Здавалося**, Ониськові того лиха ні розплескати, ні по вітру розвіяти, коли б до нього не прилучилася така нежданиця (згодом п'яний Онисько любив казати "благословіння, братця"): до борони, якою хлопець волочив груддя на грейдері, був примотузований оривком блискучий, гарно змащений солідолом гвинт ледь не метрової довжини – Семенова знахідка» [63]; «**Кажуть**, як батіг загубить, то хрестом божим нагрудним коняку поганяє, як налигачем» [63]; «– Те-те, – образився Їжак. – І ти, **бачу**, мене за боягуза маєш» [63]; » *А там, **дивись**, яєчко знайшов на гнізді — теж моє» [63].**

З) вставні одиниці, виражені прислівниками: *по-друге, по-моєму, по-твоєму, по-третє, можливо, видно, більш правильно, як видно, звісно, звичайно, безумовно, справді, взагалі, зрештою та ін.*: «**По-моєму**, товариші... – тут голова усміхнувся до всіх, – хай вони грають!» [63]; «**Можє**, ми його викличемо, з'ясуємо все та й житимете собі, як і раніше?» [63]; «І якби не варити укривальникові обід, **мабуть**, не відходила б од нього: дивилася й дивилася б, як він лащить дерев'яним молоточком залізо, як в'яжуть його зубильце та ножиці мережива химерні, утирала б йому піт з круто вигнутої чорної брови – де-не-де сивинка в ній почалася...» [63]; «Удвох з Однокрилом, **звісно**, веселіше, не те що минулого літа, одначе страшенько» [63].

Найбільшу групу вставних конструкцій за частиномовною належністю в ідіостилі Г. Тютюнника формують вставні одиниці, виражені прислівниками: «То, **мабуть**, не я, хох-хох... – засміявся Іжак, – бо від того року в степу не харчуюся, а тільки в селі. – Ей, Павуче!.. – гукнув вгору до Павукової сіті. Скажи йди Кротові, що я не голодний...» [63]; «На старості, **звісно**, можна було б узяти котрусь бабу до пари, щоб хоч прала та їсти варила, і охочі траплялися – самі приходили свататися, але Свирид уже так звик жити бовкуном, що навіть у переговори з ними не йшов» [63].

Спостережено, що вставні елементи, репрезентовані дієсловами та іменниками, менш вживані у мовотворчості митця.

2.1.3 Різновиди вставних речень

Вставні речення у мовотворчості Г. Тютюнника засвідчені у функції оцінного елемента. Зазначені конструкції у лінгвостилі митця виступають виразниками суб'єктивної модальності, емоційно забарвлюють зміст висловлювання.

П. С. Дудик зазначає, що вставні речення, так само як і вставні слова і словосполучення, виконують функції пояснення, доповнення, уточнення,

розширюють зміст основного речення, виступають виразниками певного емоційного ставлення до змісту повідомлення.

Учений подає таку класифікацію вставних речень:

1) двоскладні вставні речення із займенниково-особовим підметом: *я бачив (знав, чув та ін.), скільки я пам'ятаю себе, я сам це відчуваю (розумію та ін.), я вас запитую (запрошую тощо), ти сам це добре знаєш (розумієш тощо), ми всі глибоко переконані в цьому та ін.: «А я, **щоб ти знав**, ніколи так не роблю» [63].*

2) вставні речення, виражені односкладними безособовими або інфінітивними реченнями: *мені здається (здавалося, здалося), дівчині (будь-кому) уявлялось, нам усім думалось (здавалось та ін.), нам усім ще пригадується тощо, давно вже пора знати (не забувати), ніде правди сховати, тепер уже не можна не погодитись (не визнати) та ін.: «Я нашивидку заводжу патефон – **щось рипить і бринькає**, – розкручую пальцем пластинку, бо сама вона не рушає, і припадаю до їжі, тут-таки на лаві, розуміючи, що від мене вимагають одне – крутити музику» [63]; «І хоч як важко правити Данилові свою ношу, **аж згинається старий**, одначе несе, бо знає, що без усього того добра, що в нього за плечима, в лісі, далеко од села, не проживеш» [63]; «А я, **правду кажучи**, як не голодний, люблю поміркувати з ким-небудь у парі, погратися, поспівать... А тебе нема й нема» [63].*

3) вставні речення у формі односкладних неозначено-особових речень, головний член яких виражає певні вияви мислення, мовлення, поведінки: *часто саме так думають (розмірковують, кажуть тощо), йому сказали про це, мені доповіли про це та ін.: «— Ну, з богом, **як той казав**, – гомонить дядько Тихін» [63]; «Сталося це, **можна сказати**, через дурну okazію»; «Грали, **можна сказати**, мирно» [63], [25, с. 234–235].*

Окремі групи вставних речень морфологічно близькі до вставних слів. Однак вставні речення найчастіше мають у своєму складі синтаксично залежне від дієслова слово: *«Прокидаюсь я щосуботи од сонця й золота, що, **мені***

здається, тече крізь вікно з недавно позолочених хрестів на Андріївській церкві» [63].

У мовно-образній системі новел Г. Тютюнника спостерігаємо функціонування вставних речень, що виражені односкладними неозначенно – особовими, інфінітивними або безособовими реченнями та двоскладними реченнями із займенниково-особовим підметом. Активне використання зазначених одиниць є виявом лінгвостилю митця.

2.1.4 Семантико-функціональні різновиди вставних конструкцій

Вставні елементи в ідіолекті Г. Тютюнника концентрують додаткове семантичне навантаження, вносять елемент авторської оцінки у висловлювання.

З семантико – функціонального погляду С. П. Бевзенко виділяє такі типи вставних конструкцій:

1) вставні конструкції, які виражають оцінку мовцем міри реальності повідомлюваного; 2) вставні одиниці, що виражають почуття, емоції мовця; 3) вставні структури, що вказують на джерело повідомлення, яке виражається реченням у цілому або його окремими частинами; 4) вставні конструкції, що виражають логічність побудови висловлювання; 5) вставні одиниці, що слугують засобом активізації уваги; 6) вставні слова, що виражають емоційно-експресивні відтінки висловлення; 7) вставні слова, що вказують на оцінку міри того, про що йдеться, а також на міру звичайності; 8) вставні слова, за допомогою яких робиться висновок, здійснюється зв'язок з попередньою думкою, підбиваються підсумки [7, с. 123 – 127].

Ці різновиди вставних компонентів неоднаково вживані в ідіостилі Г. Тютюнника. Нами виявлено, що у художній мові письменника найчастотнішими є вставні слова з модальним значенням, які виражають оцінку мовцем міри реальності повідомлюваного (впевненість чи невпевненість, передбачення, можливість чи неможливість тощо: *звичайно, безсумнівно, ймовірно, можливо, напевне, здається, очевидно, безумовно, мабуть, може,*

либонь та ін.): «**Може**, тому й зараз, коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким...» [63]; «А що в тім такого, що я нову сорочку нап'яв і кібчика на голові прислинив, – **може**, я на збори піду?» [63]; «**Безумовно**, йому заплатять середній заробіток, можна б, **здавалося**, й не надолужити» [63]; «І, **може**, тому; що галушки були холодні, а од вікна в спину Їгоркові студило, голос у нього тремтів» [63]; «**Може**, він підсобить тобі сісти, як перегомоніти з ним, га?» [63]; «Він, **мабуть**, і загинув, козак, того, що отак десь чогось не посмів» [63]; «Сонце, **мабуть**, тільки що зійшло, бо від скирти через тік і ще далі на стернях лежала довга тінь у сизій росі, солодко пахло втоптанним у землю набубнявілим житом, що вже вкинулося у ключечки, та сухими мишачи ми гніздами» [63]; «**Мабуть**, уже теж прокинулись, умиваються» [63]; «Адже солі тут, **мабуть**, стільки, що за так бери» [63]; «– **Може**, хоч хлібину колись купиш» [63]; «Ні, **мабуть**, вони ще скоро не впадуть. Хай собі» [63]; «Я теж обмацував їх і теж пробував усміхатися, та, **мабуть**, лише косоротився, і під оком сіпалося» [63]; «Ці Штокали, дід Прокіп і баба Ганна (її дразнять Гендзя за гугнявість), **мабуть**, найкупіші в світі» [63]; «Він освітив край провалля з одного боку і в нори щурикові заглядав, **либонь**, аж до дна» [63]; «**Мабуть**, у нього не лише шкура бичача, а і весь він такий – залізний: ніколи не мерзне, нічого не боїться, не зморюється і – мовчить» [63]; «Можна було б, **звичайно**, побазарувати й дядьковою машиною, інвалідською, так несправна ще з літа» [63]; «Хоч він од мене й старший, **мабуть**, років на сім» [63]; «**Може**, на шахту до коней підеш?» [63].

Активністю функціонування в ідіостилі письменника відзначаються вставні одиниці, що вказують на джерело повідомлення. Такі одиниці виражені реченням в цілому або його окремими частинами (*кажуть, як кажуть, як відомо, по-нашому, по-моєму, на думку, з точки зору...*, за повідомленням та ін.): «Не служиться, **кажуть**, попа забрано, а другий став на його місце, так безбожник і п'є...» [63]; «**Кажуть**, як батіг загубить, то хрестом божим нагрудним коняку поганяє, як налигачем» [63]; «Та не бійся, як умру,

а збігай до тітки Насті й скажи: так і так, **мовляв**, чиста сорочка й спідниця бабині в коморі, у зеленій скрині..» [63]; «**По-моєму**, товариші!... – тут голова усміхнувся до всіх, – хай вони грають!» [63].

Увагу привертають вживані митцем вставні конструкції, що виражають логічність побудови повідомлення, послідовність викладу (*по-перше, по-друге, нарешті, інакше кажучи, наприклад, навпаки, отже, таким чином, однак, проте та ін.*): «Скажете, **приміром**, бригадирові неголосно, мовби й не казали нічого, а так собі стояли поруч з ним і дивилися в затуманену далеч» [63]; «Схотілося тобі, **приміром**, їсти – зробив із трьох наколів триніжок, почепив до нього на дротинці казанок з водою і вари собі куліш, галушки чи кашу; треба заготовити дрівець сухих та поховати у сторожці од негоди – взяв пилку, сокирчину, напиляв, наколов, у куточку поскладав і сиди собі в лісовій хатині та слухай, як шумить дощ у деревах; треба підстригти якийсь саджанець, щоб рівенько ріс, – ось тобі ножиці, підстрижи; затупилася пилка і сокира — маєш терпуг, нагостри; закортіло юшки з рибою, – поладнав вудки, пішов до річки та й лови, що піймається» [63]; «Що не натягне на плечі, все на ньому теліпається, мов на одводині, і враз цівочками-стрьопами обростає: чи то батькову сірячину, чи шинелю мадярську, схожу кольором на молоде жабуруннє, чи якусь новітню одєжину – армійський бушлат, **приміром**, або пальто лавошне, дешевеньке» [63].

Так само активними в ідіюстилі Г. Тютюнника є вставні одиниці, що активізують увагу реципієнта (*знаєте, вірите, уявіть собі, зверніть увагу, зрозумійте тощо*): «А потім, **дивись**, так тебе струсоне, що аж ноги підкошуються...» [63]; «Самому, **знаєш**, така нудьга» [63]; «**Скажімо**, пішов дощ – так і знай: нижній поверх залє» [63]; «— **Слухай**, Кроте, як же це воно в нас так вийшло, що за всю мандрівку ти нічого не сказав?» [63]; «— Бач, лякає. Навіщо лякаєш? **Думаєш**, боюсь?» [63]; «Ми ж, **розумієте**, не даємо хлопцеві попрацювати так, як він уміє, а хочемо того чи ні, тільки заважаємо..» [63]; «Ми ж, **розумієте**, не даємо хлопцеві попрацювати так, як

він уміє, а хочемо того чи ні, тільки заважаємо...» [63]; «Бо де ж те здоров'я візьметься, **скажіть**, коли на мій вік три голодовки випало і три війни!» [63].

Активністю відзначаються в аналізованих текстах вставні слова, що вказують на оцінку міри того, про що йдеться, а також на міру його звичайності (найбільше, найменше, у крайньому випадку, буває, бувало, звичайно, тощо): «І так мені руки потім засверблять, що, **буває**, ложки хлопцям роблю на дозвіллі» [63]; «Я раніше, коли села ще не знав, теж, **бувало**, заморював черв'ячка всячиною» [63]; «Оце, **буває**, виставлять хазяїни мисочку молока своїм прислужникам – котам, собакам тощо, а вони ще й носом крутять. То я вже не промину» [63]; «Тут не дуже розбалакуй, а краще дивися пильніш на всі боки та слухай: **бува**, їде хтось возом чи велосипедом, а слідом пес біжить, язик висолопив, то вже неодмінно почує – і тоді клопоту не обберешся» [63]; «**Було**, зустрінуться на леваді, та як пообнімаються, то так наче й повмирають...» [63]; «Виведе, **було**, того коника вночі у двір (а жив він отам на бугрі, де зараз пісок беруть), сяде на дривітні та як утне на сопілці, як утне, а той коник анахтемський танцювати почина» [63]; «**Буває**, ідо хтось мимо Свиридового двору, підпивши, – а є й тверезі та дурні, – уздріне старого за якоюсь роботою, та:— Старіємо, діду?» [63]; «Ідеш, **бувало**, з лугу з в'язкою осоки долівку потрусити, гульк – супиться од річки копиця сіна... Аж моторошно: наче вона сама собі йде» [63]; «Вдягайся та ходімо в лавку, наберемо мені на шар-рахван, – скаже, **бувало**, Нюриха чоловікові» [63].

У мовотворчості письменника нами виявлено невелику кількість вставних слів, за допомогою яких робиться висновок, зв'язок з попередньою думкою, підбиваються підсумки (отже, взагалі, словом, значить, виходить, навпаки та ін.): «**Значить**, карбюратор підгуляв» [63]; «**Отже**, й глибше докопуєшся до витоків» [63].

Так само нечастотними є вставні слова, що виражають емоційну природу висловлення, підкреслюють експресивні відтінки його думки (даруйте, пробачте на слові, признатись, жарт сказати та ін.): «А що, – **думаю**, – як я її поцілую, а вона мене – в пику? Буває ж так. Он і в кіно показують...» – і шия

перестас гнутися, дубіє» [63]; «Сталося це, можна сказати, через дурну оказію» [63]; «Товариші порадили Донбас: там, мовляв, вибійників треба, ще й треба»[63].

Також менш уживаними виступають вставні слова з емоційним значенням, що виражають почуття мовця у зв'язку з повідомленням (радість, співчуття, здивування тощо): *на щастя, на жаль, на сором, дивна річ, як на біду, як навмисне тощо): «А вдома, дарма, що чоловічок дрібненької породи, таки подужав Дарку, хоч вона й одбивалася по-звірячому» [63].*

Наприклад, у новелі «Три зозулі з поклоном» письменник використав такі різновиди вставних конструкцій:

1) ті, що виражають невпевненість: *«Вона чула його, мабуть, ще здалеку, той лист, мабуть, ще з півдороги» [63]; «Зразу подумав: може, то іній (це надворі було), тернув долонею – ні, не іній... Більше не дивитимусь» [63]; «Це вона вже досі в коліно, а може, і вища» [63]; «Може, вона покличе свою душу назад, і тоді до мене хоч на хвилику прийде забуття» [63].*

2) вставні та вставлені конструкції, що вказують на «джерело думки»: *«Видно, думаю собі, волосся умирає раніше, ніж людина...» [63]; « — Ти, Михайле, кажу, хоч би разочок на неї глянув» [63].*

Стилістична роль вставних конструкцій полягає насамперед у їх достатньо широко розвиненій синоніміці, адже значення, властиві вставним словам, можуть виражатися й цілим реченням: *«Кажуть, як батіг загубить, то хрестом божим нагрудним коняку поганяє, як налигачем» [63]; «Люди кажуть, як батіг загубить, то хрестом божим нагрудним коняку поганяє, як налигачем» [63].*

Отже, у лінгвостилі Г. Тютюнника фіксуємо велику кількість різних семантико-функціональних різновидів вставних компонентів, які виражають емоційно-експресивне забарвлення думки, авторське світобачення митця, додаткові відтінки думки.

2.2 Різновиди вставлених конструкцій у ідіюстилі Григора Тютюнника

Вставлені конструкції слугують засобом доповнення, уточнення, розширення змісту речення або якогось окремого його члена. Вони не можуть стояти на початку речення, бо їх основна функція – пояснення, розширення, уточнення вже відомого.

У творах Г. Тютюнника вставлені конструкції здебільшого знаходяться в середині речення: *«Тоді Нюра з жінкою крадькома одне від одного **(вона в хаті, він у хатині або навпаки)** туляться лобами до шибок і пасуть очима гучні весільні каравани»* [63]; *«Тоді Микита став потроху випивати, одружився з бідовою гостроязикою козачкою Марусею, що торгувала на базарі козинячою ряжанкою в півлітрових баночках і теж голінна була до чарки, перейшов у навалвибійники **(видно, з Марусиного наказу)** і тепер частенько завертав на станцію попиту ровенського пива з чверткою, або, як у нас кажуть, «з причепом»»* [63]; *«Коли італійські солдати отаборилися в школі і вчинили там галасливий курячий бенкет **(вони ламали парти, розкладали в шкільному саду вогнища і смалили над ними курей, з реготами й співами)**, Наталя Миколаївна з дитиною і чемоданом, у якому були одяг та дециця сухарів, тихцем пішла із своєї кімнати у виселок і назад уже не повернулася, бо кімнату було пограбовано й затоптано брудними черевиками»* [63]; *«У п'ятницю ввечері приїхав з Кременчука, повечеряв молоком, бо нічого вже йому не їлося, окрім молока, приліг полежати з дороги, та так йому занемоглося **(чи після вечері тілові млосно стало)**, що сказав жінці: — Мабуть, я, Маню, сьогодні вже не буду машини у двір одганяти»* [63]; *«Наробивши кварт із претонесеньких клепок і о двох плетених обручах та з дивовижними дужками, схожими на вуженят, — голівка в кухоль зазирає, наче води просить, — та кілька десятків ложок **(малих — для дітей, більших — для батьків, ополоників — для куховарок)**, Терешко розкладав усе те добро на лавочці біля криниці і йшов у повітку різати далі або до Дніпра шукати прибудного*

дерева» [63]; «Тільки з-під розламаного ларка при базарних воротах чийсь тонюній голос (були до війни морозениці з такими голосами, згадав **Климко**) набридливо скиглив:— А хто ще желаючі-інтересуючі погадать? Зіночка гадає, що кого очікує...» [63]; «Климко з Зульфатом підійшли до неї (вона не помітила їх) і, затинаючись від хвилювання, сказали, перебиваючи один одного: — Добрий день, Наталю Миколаївно...» [63].

У меншій кількості вставлені конструкції у творах письменника займають позицію у кінці речення: «Після трьох років служби Іван почувався у висілку ще не зовсім своїм і тепер заново узнавав і свою кімнату в бараку, що двічі на добу, коли з шахти вивозили добичу, здригався від цього паровоза, і старенький цей паровоз "Серго Орджонікідзе", і людей: однолітків своїх, які прийшли з армії раніше за нього (**дехто навіть одружитися встиг**)» [63]; «— То я ж забув, що включив його, ще як виїжджав із двору, хай йому абищо! — покаянно вигукує дядько Никін, і вони йдуть у хату ("**Загляньте ж хоч, як ми живемо**", — **припрошує дядько**)...» [63]; «І над нею — тиша, та чайки падають з крила на крило... (**Санько, щоб сказати, далі Миргорода не бував, і Дніпро уявлявся йому по Гоголю, ще з школи: "Рідко яка птиця долетить до середини Дніпра. Пишний! Немає ріки йому рівної в світі..**)» [63]; «А сонячне проміння згасало над горою, де пасіка, небо роздвоїлося на синє, од стону, — нічне й червоне, од гори,— вечорове; з річки, де пором, долинав гомін та регіт (**учні саме поверталися з школи, щоб по сей бік лісом розбрестися стежками по нагірних хуторах**)» [63]; «— Таки встав? — здивувалася і високо, — ялиночкою підняла брови (вона і в дорозі піднімала їх так, коли дивувалася)» [63]; «Чув? (**Климко чув і навіть бачив це місто здалеку днів три тому**)» [63]; «В пітьмі біліла і похитувалася голова дідуся Гарєєва (**він ходив швидко**)» [63]; «Від полудня до вечора вони перенесли з кімнати Наталі Миколаївни все, що в ній було: ліжко, стільці, книги, розкидані по підлозі, етажерку, постіль (**подушки були чомусь порізані, і з них віялося пір'я**)» [63]; «Перша, одразу за селом, — Провалля, або Млин (**за проваллям на горі стояв вітряк**)»; «— А ви голки вмієте робити? — спитав Іван Пиріг із сусіднього з нашим селом хутора

Пирого (він вимовляв: «Пирліг, я з Пирльогів, а ти?»))» [63]; «Дівчатка падали зо сміху, аж в'юнилися у Васютиних обіймах, а він тим часом обмацував їхні стегна. (Васюта був старостою групи і носив новеньку офіцерську шапку боа печатки))» [63].

Вставленими конструкціями можуть бути слова, словосполучення, прості та складні речення. Вставлені конструкції, виражені словом або словосполученням, рідковживані у мовотворчості Г. Тютюнника: *«Отоді й ліпи: «Чи не знайшлося б у вас, тіточко (або дядечко) чогось перекусити?» [63]; «Не догукавшись Ленки (“Matka! Matka!”), вони самі витягли з колодязя води, роздяглися догола й, крякаючи по-вутьячому, стали митися просто посеред двору» [63].*

Найчастіше вставлені конструкції у художньому континуумі Г. Тютюнника репрезентовані простим реченням: *«Свекор аж помолодшав, усе якісь пісні мугикає та дратвою – він сам швець – витьохкує» [63]* або складним реченнями: *«Зайшла я до них уранці – сонечко тільки вигулькнуло, а вже й спека – води напитися» [63]; «А Калюжний, підмостивши під себебрзентовупоштарську сумку (на зворотному шляху він мав заскочити “в дивізію”, що розташувалася на невеличкій станції Треповка, і захопити пошту), прихилив мене вільною рукою до себе й сказав...» [63]; «Кажу, мати плаче день і ніч, дитина оно (при цьому він кивнув на Кирила, а Меланя презирливо посміхнулась) як у воду опущена ходить...» [63].*

Вставлені конструкції можуть приєднуватися до основного речення сполучниковим та безсполучниковим зв'язком, але граматично з основним реченням вони не з'єднуються.

Вставлені конструкції можуть виділятися комами, тире, дужками. У творах Г. Тютюнника найбільше представлені вставлені конструкції, що виділяються дужками: *«За плечима у Данила напханий усячиною лантух та рушниця, на ногах поклеєні великими латками (щоб не протікали) гумові чоботи, а на ремінці поверх старенького піджака – шкіряні торбинки з набоями» [63]; «Ми позмітали обрубки та ошурки з-під терпугів (у майстерні*

закружляв проти вікон блискучий металевий пилок); потім крутили бормашину, хто діставав до ручки; інші пробували обточувати на наждаку шматочки заліза, а в кого був козик – то козик» [63]; «Ми повертаємось додому лісом, мимо страшного гарджамакуватого дуба – громовиці (**в нього колись грім ударив і всушив**), а тоді продираємось ліщиною, і мені хочеться намацати в пільмі хоч один кім'яшок оріхів» [63]; «Котрийсь із солдатів, що товпилися біля порога з шапками в руках (**тут були й знайомі мені два радисти, що спали тоді в кузові**), сказав: – Він іще в Треповці той... помер... Осколок такий-о в живіт... Цілий хвостовик з бомби...» [63]; «– Війна, Косте, та й усякі інші небезпечні, намагнічені страхом періоди в житті людей, – заговорив Калюжний, надіваючи сплюснуту поштарську сумку через плече (**попереді вже виднівся путівець на станцію, де над снігами стримів темний грибок водонапірної вежі**), – жахливі тим, що забирають у першу чергу громадян, людей самовідданих, що живуть за принципом: «Якщо я тільки для себе, то навіщо я?»» [63].

Можемо зазначити, що дужки, як спосіб відокремлення вставлених компонентів, у мовотворчості митця є досить вживаним. Це вказує на органічність вставлених конструкцій у лінгвостилі митця: «Посвітимо трохи смерком, протопимо в грубці й лягаємо. Бабуся на печі стогне, молиться пошепки, мама зітхає та дивиться в стелю моторошно-блискучими в пільмі очима (**з школи її спровадили, і вона віддала мені свої книжки гратися**), а мені все вчувається, що в хатині хтось є і рубанок ніби шепоче: ч-ши... ч-ши...» [63]; «А Калюжний, підмостивши під себе брезентову поштарську сумку (**на зворотному шляху він мав заскочити "в дивізію", що розташувалася на невеличкій станції Треповка, і захопити пошту**), прихилив мене вільною рукою до себе й сказав: — Отак, Харитоне, перебудеш з нами ще ніч, а на завтра спорядимо тебе в дорогу» [63]; «По степу ходили гайворони, поважні й неквапливі, як заклопотані церковні старости в сірих жилетах (**скільки я їх не бачив при німцях, усі вони були з пузцями і в жилетах**), з-поперед коняки час від часу піднімалися зайці й, прищуливши вуха, стрімко мчали по рівнині»

[63]; «— Калюжний уніс ізнавору цеберку води, в котрій плавало вишневе листя та крижинки, хазяйка налила нею великий чавун (**крига видзвонювала об його вінець**) й посунула в піч» [63]; «Надвечір до них прийшли гості — мотоциклісти з інших дворів, теж з пляшками (**прислухаючись до розмови, я зрозумів по окремих, знайомих мені словах, що ці двоє були на передовій, тепер їх вітали з щасливим поверненням**), і почалася п'янка — крик, свист, пісні, з вибитих шибок цмолився сигаретний дим» [63]; «Василь усміхнувся (**добре в нього виходить імітація**) і додав: — Я його вчив рубати» [63]; «Молодих шахтарів навчають: якщо ти заблудився у розгалуженні штреків (**а воно таки досить складне**), чимчикуй за водою, втрапиш якраз до ствола» [63].

Виділення вставлених компонентів за допомогою дужок вказує на додаткове значення вставлених конструкцій у творах письменника, розширення змісту основного речення та вираження авторського ставлення до повідомлюваних подій та героїв: «Силка з Оборюю обрізали на них шипи (**для снарядів ящики, а на шипах, як скрині**), я затісував їх під штапет, а Кібкало прибивав до латки навколо могили» [63]; «Відбійний молоток, що важить близько дев'яти кілограмів, не олівець (**до того ж працювати на крутому шарі доводиться одною рукою**), а вугілля не розпушене поле» [63]; «Здавалося, Ониськові того лиха ні розплескати, ні по вітру розвіяти, коли б до нього не прилучилася отака нежданиця (**згодом п'яний Онисько любив казати "благословіння, братця"**): до борони, якою хлопець волочив груддя на грейдері, був примотузований оривком блискучий, гарно змащений солідолом гвинт ледь не метрової довжини — Семенова знахідка. (**Саме з цієї okazji і починалися Ониськові спогади про своє, хоч і нетривале, зате хмільне щастя бути в селі першою людиною, з котрею навіть фінагент Білан почав здоровкатись не інакше, як за руку, знімаючи при цьому форменого картуза з мідною кокардою**)» [63].

Вставлені конструкції у мовотворчості Г. Тютюнника доповнюють, уточнюють, пояснюють зміст основного речення, вносять авторські зауваження та вказівки, що розширюють емоційний діапазон вислову: «А Маня взяла мене і,

як ласочка, огинаючись (**видно, під свою музику "в умі"**), повела по колу, тоді далі, далі від гурту» [63]; «Демид довго мовчав, мовби не почув, дивився на жовті стільці, вони колись були жовті, а зараз почорніли і подірчали од шашелі, дивився на рушники на стінах, вишивані, селянські... дивився на дядькові портрети, а їх була повна хата: дядько в кітелі зеленому (**хоч ніколи у війську не був**), такому, як і в Демида, картузі, тільки в Демида картуз став сірий і посеред нього була жовта пляма од поту, дивився на дядька в кітелі білим і в білому картузі, дивився на дядька з тіткою, де вони сидять обоє в галстуках» [63]; «Директор ще раз переглянув табель, заяву (**я написав її дуже каліграфічне, майже намалював**) і раптом запитав: – А що в тебе за ім'я – Павлентій?» [63].

Г. Тютюнник використовує також і тире як засіб відокремлення вставлених конструкцій. Цей спосіб виділення також має на меті розширити зміст висловлювання, вказує на його додатковість: «Парубкувати тоді – **це до революції** – починали рано і козакували довго»[63]; «Потім метався по хаті захеканий, здряпаний, у розпанаханій на плечі сорочці, з прихлипом затягався цигаркою, ледве попадаючи нею в губи – **так руки трусилися**, – і вигукував, затинаячись» [63]; «Тижнів зо два після тої ночі вони, чисто виголені і вдягнені – **під маршалів!** – у нові куфайки та картузи, совали фігури по шахівниці, перекрикуючи один одного в тютюновому диму й чаду – завчали те, що розказував студент: – Куди ж ти ото коня втулив?! Буквою "Ги" – ? забув?» [63]; «Силка грає з медіатором з плексигласу, на кожній струні окремо, як на мандоліні, Обора всіма пальцями, по всіх струнах разом (**у нього "хтора"**), а я пробую бубну – кийком, ліктем, об коліна, – щоб не чути було брязкала» [63]; Вона частенько приносила дядькові чисті, випрасувані сорочки, що пахли простим чорним милом» [63]; «Потім побачив купку вже насмиканої – **Климкове кубло** – і пішов до неї» [63].

Вставлені конструкції, пунктуаційно відокремлені тире, так само як і виділені дужками, розширюють зміст висловлювання, уточнюють, доповнюють основне речення: «В ньому лежала пачка сухих – **вони торохтіли** –

зеленкуватих галет у прозорому лопотючому папері і кругла чорна коробочка солі — може, зо жменю» [63]; «Іду полем, бур'янищами, раз по раз обминаючи глибокі вирви з-під снарядів, ледве не вицерть налиті каламутною талою водою – **відлига вже третій день**, – і прислухаюсь до туману: чи не обізветься де-небудь колодязна корба, а може, потягне звідкись пахучим солом'яним димом – отак низом, при самій землі, бо в туман завжди низом тягне» [63]; «Ленка спала, підмостивши під голову зібгану хустку, тихо стогнала уві сні, схлипувала, бурмотіла всякі негарні слова та погрози, а я дивився на заграву – **мені здавалося, що вона регоче й витанцьовує, як божевільна баба Палазя в неділю біля сільбуду**, – і почував таку чорну, всевладну нудьгу від своєї самотини та страху перед навколишньою тишею (село ніби вмерло), що не спроможний був поворухнутися і терп» [63]; «А я одягнувся в сухі й теплі свої лахи, розпитав, де тут можна добути дров – **треба ж чимось віддячити за харч та постій**, – і, довідавшись, що лісу поблизу немає, топлять усі дерезою, вийшов надвір» [63]; «Я з головою вкрився теплим колючим ряденцем, затис долоні між коліними – **ця поза ще змалечку навівала мені затишок та раювання в думках** – і став пригадувати свої давні радощі: як тато приніс колись із поля їжака і я качав його по хаті віником, бо він був колючий; іншим разом знову ж таки тато вніс із грядки кавун у росі, й та роса стріляла по хаті гострими сонячними скалками, а тато всміхався (його зіниці трошки ховалися під верхні вії) і казав: «Це не кавун, а королівська корона» [63].

Аналізуючи мову творів Г. Тютюнника, мали змогу переконатися, що найменш вживаними є вставлені конструкції, які представлені словом або словосполученням: «То й справді був голова колгоспу Юхимович, родом із сусіднього села, освічений (**агроном**), щупленький і тендітний чоловічок, схожий на дівчину в окуляриках» [63]; «Уже три роки Олекса й Сергуня, рано (**як інваліди**) вийшовши на пенсію, сторожували ферми» [63]; «Перше враження від вибою – тіснота. Товщина шару тут 60 сантиметрів, отже, від ґрунту до стелі (**"покрівлі"**) три чверті» [63]; «Тоді він сердитющо зиркає на корову, однак не лається (**годувальниця ж**), а мовчки надіває картуз і знову

вишиплюється в газету» [63]; вага таких конструкцій надто суттєва: вставлені компоненти цього різновиду вносять напрочуд ємкісну додаткову інформацію з допомогою мінімальної кількості одиниць: *«Оце вони й камеру покинули, **спасибі їм**, бо я клеїні калоші ще з війни так понаравив, що лавошні як узую, так немов тобі зовсім босий»* [63]; *«Отоді й ліпи: "Чи не знайшлося б у вас, тіточко (**або дядечку**), чогось перекусити?»* [63]; *«Товщина шару тут 60 сантиметрів, отже, від ґрунту до стелі ("**покрівлі**") три чверті»* [63]; *«Тож якщо доведеться зустріти вам у Донбасі жінку чи бабусю з надто великими руками у синіх міточках, вклоніться їй у душі – мовчки, бо захоплення вашого чи (**ще гірше**) розчуленості вона просто не сприйме»* [63]; *«Людей у дворі й коло двору повнісінько, та все в білому (**душно**), квіти, червоні й жовті, сині й білі, сурмлять до сонця у саморобних вінках із соснового гілля, машина з опущеними бортами в червоному – його, Степанова машина»* [63]; *«Взяла ключі, віник, ганчірку і пішла до машини. Степан був шофер (**як і хазяїн**) – чепурун»* [63].

Зазначені вставлені конструкції «виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які поповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, вказуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формування думки» [38, с. 175].

Значний корпус вставлених компонентів у творах письменника представлений простими реченнями: *«Ми повертаємось додому лісом, мимо страшного гарджамакуватого дуба – громовиці (**в нього колись грім ударив і всушив**), а тоді продираємось ліщиною, і мені хочеться намацати в пільмі хоч один кім'яшок оріхів»* [63]; *«Він одніс у двір балалайки (**обидві вони його, теж від братів zostалися**), накрив біленьку Соню шинелею так, що вона вся сховалася під нею, і пішов проводити додому та розповідати дорогою про дивовижні країни за горами та океанами»* [63]; *«Стрів якось потемки в сосні з лантухом кавунів за плечима (**Великодний вийшов на пенсію і крав уже не вдень, а вночі**), присвітив сірником в обличчя, залите потом, жалібно*

скривлене од переляку, і сказав так весело, що аж у самого мурахи по спині побігли: "А-а, це ви, Якове Опанасовичу!" [63]; «Не встигаємо ми з дядьком скинути лантух із свіжиною й закотити тачку за сільбуд (**тітка витопить та прийде забере**), як од мосту, повівши фарами по верхів'ях тополь, гурчить машина» [63]; «Урочисто отак вийде у двір до машини, постукає ціпком по манюніх скатах (**з цього дядько Никін завжди починає ритуал поїздки**), тоді сідає в кабінку і..» [63]; «Дядько Никін мовчки приставляє ціпок до призьби (**без ціпка він, як дитина, немічний**), підходить до сусідчиного тину і, байдуже йому, у дворі Одаря чи в хаті, слухає його чи ні, поволеньки заводить..» [63]; «Грали танго, і танкіст просто від порога, обійнявши дівчину крагою за тоненький стан і закинувши голову назад, певно, щоб дивитися на неї трохи зверху (**він був невисокий хлопчина**), закружляв у танці» [63]; «Ходив на роботу у флотській робі "хебе", яку зекономив (**серед матросів це називалося «засундучити»**), та безкозирці, яку знімав у бані в роздягалці і клав у свою шафочку, щоб не замацькати: хай буде пам'ять» [63]; «Після трьох років служби Іван почувався у висілку ще не зовсім своїм і тепер заново узнавав і свою кімнату в бараку, що двічі на добу, коли з шахти вивозили добичу, здригався від цього паровоза, і старенький цей паровоз "Серго Орджонікідзе", і людей: однолітків своїх, які прийшли з армії раніше за нього (**дехто навіть одружитися встиг**)» [63]; «Мама помічала його думилі, схилялася над ним, гладила по голові (**Іван сердито відкидав її руку**) і казала тихо, винувано ніби: «Я ненадовго, синочку. Я скоро вернуся. Ти не боятимешся, ні? Ти ж у мене мужчина, такий любий, такий набурмосений їжачок»» [63].

Доволі активними є конструкції, репрезентовані складними реченнями: «Коли Климко забіг до аптекаря і сказав, що подасться на села (**про сіль він змовчав, боячись, щоб Бочонок не відмовляв його чи ще гірше – не зоставив жити в себе**), той вийшов на кухню і довго несміливим баском перемовлявся про щось із Бочончихою» [63]; «Ранками, – **а вони схожі в мене один на одного, як близнюки в солдатській формі**, – зарядка, чай, дорога на роботу, куди я приходжу за хвилину-дві до дев'ятої» [63]; «Далі було просто:

*виважився (недаром дрова тягав та рубав щодня, вистачило сили виважитись), і опинився в кузові» [63]; «— Це не вихід, — озвався голова сільради Панченко, граючись льотчицьким шоломом (він їздив на мотоциклі з коляскою і з шоломом ніколи не розлучався)» [63]; «В кабінеті голови сиділи сам голова, худий, високий, приїжджий з Донбасу чоловік— щось таке було в нього зі здоров'ям, що лікарі налякали йому жити в селі,— і Дарка» [63]; «Він ні на кого не глянув і взагалі ні на що не дивився (це був постійний вираз його очей — дивитися в нікуди і трохи вище нього) і сказав так поволі й ваговито, немов уже не день і не два обмірковував свою ідею: — Моя пропозиція — забрати в них шахи. Конфіскувать від імені правління, — і сів, так само дивлячись поверх нікуди» [63]; «Завжди, як викликаємо його свистом, у них уже світиться (тоді ми напевно знаємо: вчасно я встав, скоро п'ята година), а сьогодні поночі» [63]; складні речення у функції вставлених конструкцій сигналізують про епічний стиль мислення письменника, про специфіку його художньої світоглядної парадигми: *Едуард Ільковський — людина за багатьма свідченнями залізної волі (коли загинув старший Ільковський, Володимир Вячеславович, родичі вмовляли Едуарда кинути шахту, але він пішов рубати вугілля на ту ж ділянку, де рубав брат)» [63]; «Гу-гу, гу-гу, — про політику, в якій не тямлять, про нову лавошницю ледачу (що не попроси подати — кривиться), про торгівлю з Китаєм, що нібито знову буде (хтось десь чув, що китайські ліхтарики далеко світять), а найдокладніше про те, як ловко після дощу горошина вгору пішла» [63]; «— То ще казала Настя!.. — засміявся Іван, засміявся не з обіцянки Турової (він знав, що такого наряду нормувальник нізащо не підпише), а від радісного передчуття зустрічі з нею, ось зараз, через кілька хвилин» [63].**

У творах Г. Тютюнника наявні великі за обсягом вставлені компоненти. Наприклад, у повісті «Климко» було виявлено вставлений компонент, виражений цілим абзацом: *«(Климко не знав того, що Зульфат щодня виходить за переїзд у степ і довго журно дивиться пригаслими чорними очима на дорогу через вибалки й узгірці, звідки має прийти Климко; що*

часто разом з ним виходить за переїзд і Наталя Миколаївна з маленькою Олею на руках, тоді вони дивляться на дорогу вдвох із Зульфатом і мовчать, картаючи себе в душі: Зульфат — що не розрадив Климка, Наталя Миколаївна — що не почула, як він пішов. Надвечір вертають онімілим у голодному горі висілком назад до вагової, і їм здається, що там їх уже чекає Климко — усміхнений, мовчазний і синьоокий. Але його немає...Климко цього не знав. Він знав лише одне: там його ждуть» [63].

Зазначений елемент виступає надскладним утворенням, він семантично та структурно ємніший, ніж основне речення. Ця вставлені конструкція є поліінформативною частиною складної думки письменника, яку він виражає крізь призму світобачення героя.

Автор використовує вставлені конструкції, представлені прямою мовою. Це явище вносить елементи розмовності, просторіччя у художню тканину творів митця: *«Здавалося, Ониськові того лиха ні розплескати, ні по вітру розвіяти, коли б до нього не прилучилася така нежданиця (згодом п'яний Онисько любив казати "благословіння, братця")*: до борони, якою хлопець волочив груддя на грейдері, був примотузований оривком блискучий, гарно змащений солідолом гвинт ледь не метрової довжини — Семенова знахідка» [63]; *«Впритул за ними, і наслідуючи їх, ішли Емеріх Добош, лагідний закарпатець з м'якеньким "л" у мові; Михайло Масалов, крутоплечий, трохи повільний у рухах («Скільки років працюємо разом, – каже Василь Супрун, – а коли миємося в лазні, не надивимося на Михайла: плечі широченні, м'язи крупні, гарно окреслені. Силач!»)*» [63]; *« – А ви голки вмієте робити? – спитав Іван Пиріг із сусіднього з нашим селом хутора Пирого (він вимовляв: «Пирліг, я з Пирльогів, а ти?»)*» [63].

Цей стилістичний прийом репрезентує авторський стиль письменника, підкреслює емоційно-експресивне забарвлення та виражає взаємопроникнення розмовного стилю мови у художній стиль.

Г. Тютюнник вдається до вставлених компонентів, виражених порівнянням або підрядним порівняльним реченням: *«Якось-то косили ми з*

ним за проваллям. Він попереду – **косар же був лепський, на ять!** – а я за ним, хоч теж не давав дядькам собі п'яти врізатись..» [63]; «Дівчина сховала обличчя в долоні й сміялася, я бачив лише її густе розкошлане волосся, небдало заплетене в одну косу – **товсту, пухнасту, такого кольору, як дим проти західного сонця, – з позолотою...**» [63].

Авторський стиль Г. Тютюнника виявляється у використанні вставлених компонентів окличної та питальної інтонації: «Тижнів зо два після тої ночі вони, чисто виголені і вдягнені – **під маршалів!** – у нові куфайки та картузи, совали фігури по шахівниці, перекрикуючи один одного в тютюновому диму й чаду – завчали те, що розказував студент: – Куди ж ти ото коня втулив?! Буквою "Ги" –? забув?» [63]; «І дивилися мовчки в шибки: на дивані, застеленому чистим ряденцем, у сірій сорочці до білих ґудзиків – **вічна та сорочка!** – голічерева лежав Степан» [63]; «При самій межі знайшов кілька невикопаних, притоптаних дитячими ногами куців (**«Он хто картопельку пік!»**), і, розриваючи їх палицею, приказував: – А що, сховалися, га? Од мене сховаєтесь!» [63]; такі конструкції – виразні засоби експресивного забарвлення художнього висловлення: «Климко став навко лішки, припав до води – **холодна та добра!** – тоді вмився і втерся галстуком од матроски» [63]; «–Такого нема, –зітхнув Климко, розглядаючи тапочки (**«Чи не спробувати вимінять?»**)» [63]; «Впритул за ними, і наслідуючи їх, ішли Емеріх Добош, лагідний закарпатець з м'якеньким "л" у мові; Михайло Масалов, крутоплечий, трохи повільний у рухах (**«Скільки років працюємо разом, –каже Василь Супрун, – а коли миємося в лазні, не надивимося на Михайла: плечі широченні, м'язи крупні, гарно окреслені. Силач!»**)» [63]; «Меланя, швидка, поривчаста, в новій зеленій куфайці (я подумав: **«Сергій подарував!»**), сікла гілля на хворост, наспівуючи сяких-такіх триндичок, потім сказала: – Годі. Нам же тут не вікувати!» [63]; «– Не дуже, не дуже, синок (**він так і сказав: «синок!»**), налягай, бо мене аж убік веде» [63]; «Множили паличкою на землі (**в умі-бо спробуй помножити!**): 250 днів на вісімнадцять кілометрів –

дев'ять від села до училища та дев'ять назад. Вийшло рівно чотири тисячі п'ятсот кілометрів» [63].

У творах письменника було виявлено поєднання вставних та вставлених конструкцій у межах одного речення. Цей прийом засвідчує оригінальність лінгвостилю Г. Тютюнника, виявляє авторські зауваження: «А втім, він рідко коли залишався наодинці у закіптюжених стінах, бо в нього частенько, – **бувало, що й до ночі**, – засиджувалося шкільне хлоп'яче товариство – бідові непосидючі висілкові хлоп'яки» [63]; «Із заходу понад старим, **певно**, ще довоєнним кукурудзищем (з-під снігу тільки деінде стирчали поламані **зчорніли стебла**) майже над самою землею тягло хмари, котрі, як здавалось мені, пахли димом, і сонце прозиало крізь холодну імлу – жовте, похмуре, сліпе» [63]; «Ці Штокали, дід Прокіп і баба Ганна (**її дразнять Гендзя за гугнявість**), **мабуть**, найскупіші в світі» [63]; «Так воно ж якби само отаке пережило (**це я про голову**), то, **може б**, і не становилося цапа» [63]; «Здавалось, Ониськові того лиха ні розплескати, ні по вітру розвіяти, коли б до нього не прилучилася отака нежданиця (згодом **п'яний Онисько любив казати "благословіння, братця"**): до борони, якою хлопець волочив груддя на грейдері, був примотузований оривком блискучий, гарно змащений солідолом гвинт ледь не метрової довжини – Семенова знахідка»; «Виведе, **було**, того коника вночі у двір (**а жив він отам на бугрі, де зараз пісок беруть**), сяде на дривітні та як утне на сопілці, як утне, а той коник анахтемський танцювати починає...» [63]; «Якби вона не сказала так, якби хоч не таке слово, Степан, **може**, й стерпів би, і простив, як, **бувало, раніше**» [63]; «Зразу подумав: **може, то іній (це надворі було)**, тернув долонею – ні, не іній...» [63]. Таке поєднання постає цікавим та неординарним, адже вставлені компоненти є виразниками об'єктивної модальності, а вставні – суб'єктивної модальності. Контрастне інтегрування слугує яскравим виразником цілком самобутнього авторського стилю Г. Тютюнника.

Отже, у мовотворчості письменника фіксуємо велику кількість вставлених конструкцій, що виражені словом, словосполученням, простим та

складним реченням. Як правило, Г.Тютюнник активно використовує дужки та тире як пунктуаційний засіб відокремлення вставлених одиниць. Зазначені компоненти розширюють, доповнюють, уточнюють зміст висловлювання.

Висновки до 2 розділу

Із художньо-образною метою Г. Тютюнник активно використовує вставні та вставлені конструкції. Найбільшу групу вставних конструкцій складають вставні слова з модальним значенням, які виражають оцінку мовцем міри реальності повідомлюваного.

Вставні конструкції, засвідчені в мовотворчості Г. Тютюнника, проаналізовано за специфікою морфологічного оформлення, частиномовною належністю, за семантико-функціональними різновидами. Виявлено, що вставні речення представлені односкладними неозначено-особовими реченнями, головний член яких виражає вияви мислення, мовлення, поведінки, різновидами односкладних безособових чи інфінітивних речень, двоскладними реченнями із займенниково - безособовим підметом.

Вставні конструкції у художній тканині творів митця виконують оцінну та експресивну функції, пов'язують структурні елементи, привертають увагу читачів до основного змісту висловлювання, надають йому емоційного забарвлення, активізують увагу читача.

Вставлені конструкції доповнюють, уточнюють та пояснюють зміст основного речення або одного з його членів, розширюють семантику повідомлення, виражають емоційно-експресивні відтінки, авторські зауваження та вказіки, репрезентують авторську модальність. У творах Г. Тютюнника вони представлені словом, словосполученням, простим та складним реченнями. Спостережено, що в ідіостилі митця переважають вставлені структури, виражені реченнями. Письменник використовує дужки та тире як засіб їх виділення. Зазначені конструкції займають позицію в середині або кінці

речення. Автор активно вживає вставлені компоненти, реалізовані прямою мовою, репрезентовані окличними та питальними реченнями.

Вставлені конструкції у художній тканині творів письменника виконують низку функцій, семантично та структурно завершують зміст висловлювання.

РОЗДІЛ 3

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ВСТАВНИХ І ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОВНО-ОБРАЗНІЙ СИСТЕМІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

3.1. Художньо-образний потенціал вставних слів, словосполучень і речень

Мовні одиниці набувають в мовленнєвому акті певного значення, властивого тільки їм. Мовець це значення усвідомлює або тільки уявляє. Такими одиницями виступають вставні конструкції, адже вони розширюють зміст речення, містять в собі додаткову інформацію, зауваження до змісту висловлювання.

Вставні конструкції – особливий елемент ускладнення синтаксичної структури речення. Зазначені конструкції репрезентують зв'язок автора з читачем та активізують увагу на індивідуально-авторських зауваженнях, поглядах та коментарях.

Вставні конструкції – конструкції різних рівнів. Зі структурного погляду вставні конструкції виражені експліцитно, тобто словом або словосполученням, реченням, надфразною єдністю, та імпліцитно, коли на письмі відокремлені розділовими знаками, а в усному мовленні – паузами та відповідними невербальними засобами, які концентрують певне змістове навантаження.

Із стилістичного погляду вставні конструкції є необмеженим засобом вияву змісту, значення, оцінки або ставлення автора (мовця) до висловлюваного.

Як переконуємося, вставні конструкції надають висловлюванню певного відтінку значення, відображають ставлення мовця до повідомлюваного, є виявом емоційності та експресивного забарвлення. Наприклад, якщо вилучити з речення вставне слово «мабуть» або «може», то повністю зміниться зміст,

речення набуде категоричності: *«Ці Штокали, дід Прокіп і баба Ганна (її дразнять Гендзя за гугнявість), **мабуть**, найскупіші в світі»*[63]; *«На порозі я ще трохи пристуюю, наслухаючи, як Соня клацає засовом і тихо, **мабуть**, щоб не розбудити маму, причиняє двері»* [63]; *«Знайшла, з'їла і подалася стежечкою вперед, до річки: **може**, старий ще одну зернину загубив?»*[63]. Отже, вставні конструкції пом'якшують висловлювання, своєрідно тонуючи його.

Як переконуємося, Г. Тютюнник з художньо-образною метою послуговується вставними конструкціями. Письменник використовує зазначені одиниці як засіб вияву авторської позиції, емоційно-експресивного ставлення до висловлювання, з метою введення авторських коментарів. За допомогою вставних конструкцій Г. Тютюнник влітає себе у художню тканину твору через світоглядну позицію своїх героїв, вступає у комунікативний акт з реципієнтом, активізує увагу, надає змісту висловлювання оцінного значення, інтегрує структурні компоненти речення, пов'язує одну думку з іншою. Саме це надає творам семантично-структурної завершеності та є виявом оригінального авторського стилю митця: *«...Якби вона не сказала так, якби хоч не таке слово, Степан, може, й стерпів би, і простив, як, **бувало**, раніше»* [63]; *«Вуточки блюдце солодкого колива та пригірці недорогих цукерок – **може**, хтось із малечі нагодиться, то буде чим поласувати»* [63]; *«Коли ж відчула, що гостеві, **мабуть**, незручно сидіти отак мовчки, спитала: – А ким же Грицько, молодший мій, числиться, не чули?»* [63]; *«– То, **може**, вас тепер і годуватимуть краще, раз герой?»* [63]; *«**Приміром**, прийде на стан, коли жнива колгоспні вже впорано: "Хлопці, у кого комбайн гуляє? Своє змолотити треба". – "Поїхали, тітко!" – "Нащо ти мені здався. Я й сама змолочу»* [63]; *«У нас, **приміром**, вікна в стінах, а в них, мо', в стелі хтозна»* [63].

Повторення, використання декількох вставних конструкцій у межах одного речення слугує вирашним стилістичним прийомом, до якого вдається Г. Тютюнник. Це явище посилює модальність та стилістичну функцію висловлювання: *«Віконниці в будиночках було позачиняно, – **може**, тому, що*

рано, а **може**, від вулиці їх і вдень не одчиняли» [63]; «**Безумовно**, йому заплатять середній заробіток, можна б, **здавалося**, й не надолужити» [63]; «Найчастіше ж сиджу вдома й читаю історичну літературу, **по-перше**, тому, що не хочу дискваліфікуватися як учитель, **по-друге**, в історичній літературі найменше словоблудства» [63].

Г. Тютюнник часто вдається до повторення вставних одиниць у межах контексту. Повторюватись у художній мові творів Г. Тютюнника можуть, як правило, такі одиниці:

1) синонімічні вставні одиниці: «**Може**, тому, що сусіда-тракторист ось уже десять років будив його, **мабуть**, вдосвіта своєю двоколісною машиною» [63]; «І те, що Кіндрат аж двічі, до того ж несміливо, солоденько якось вимовив "дивись", і те, що він, **либонь**, уперше в житті назвав свого невдачу однолітка повним, як у святих, ім'ям, та ще й по батькові, так вразило Ониська, що він зовсім був осліп від хвилювання і, **мабуть би**, впав у річку, помацки йдучи містком, якби поперед нього не гуркотіла якась підвода» [63];

2) однокореневі вставні структури: «Міркували і саяк і так: **може**, занедужав старий, **може**, заснав, бо в таких літах на зорі тільки й спитьсся, а вночі думки всякі в голову лізуть та привиди – старече безсоння» [63]; «**Було, було**, та вже не буде...» [63];

3) несинонімічні вставні одиниці, які внутрішньо розчленовують модальність речення: «**Скажімо**, пішов дощ, **можливо**, нижній мій поверх залле» [63]; Добре, **звичайно**, що у цих товаришів є, крім прямих обов'язків, ще й культурні, розумові, **так скажемо**, інтереси – шахи» [63]; «Так важко, що повітря, **здається**, тільки до горлянки доходить, а далі ні. "Може, оце й вона?" – подумав Свирид і переказав сусідами, щоб покликали Марфу» [63], [25, с. 263].

Спостережено, що в ідіостилі митця найвиразніше представлена група несинонімічних вставних одиниць, які внутрішньо розчленовують модальність речення.

Вставні слова концентрують увагу мовця або слухача, вирізняються зі змісту висловлювання, відіграють важливу роль під час комунікації, виступають виразниками авторської позиції, слугують проявом емоційного ставлення та експресивного забарвлення. За допомогою вставних конструкцій письменник передає психологічний стан свого героя, зокрема відчуття щастя, тривоги, хлювання, радості, впевненості та ін: *«Коли приїжджаю туди, мене змагає самотність, відчуження односельців, яке я, **на жаль**, помічаю; оті цікаві й водночас байдужі погляди, що проводжають мене з-під повіток, та вічні не менш байдужі запитання: «Ну, як там у городі – багацько всього?», "А що, є в городі путня осельодка?..»»* [63]; *«Удвох з Однокрилом, **звісно**, веселіше, не те що минулого літа, одначе страшенько»* [63]; *«А вдома, **дарма**, що чоловічок дрібненької породи, таки подужав Дарку, хоч вона й одбивалася по-звірячому»* [63]; *«На старості, **звісно**, можна було б узяти котрусь бабу до пари, щоб хоч прала та їсти варила, і охочі траплялися – самі приходили свататися, але Свирид уже так звик жити бовкуном, що навіть у переговори з ними не йшов»* [63]. Таким чином, вставні компоненти почуттєво «забарвлюють» текст, емоційно його тонують.

У випадку стилізації розмовної мови вставні компоненти постають виразниками суб'єктивно-оцінної позиції мовця, надають емоційно-експресивного забарвлення змісту висловлювання. Напр: *«А що, – **думаю**, – як я її поцілую, а вона мене – в пику? Буває ж так. Он і в кіно показують..." – і шия перестас гнутися, дубіє»* [63]; *«Сталося це, **можна сказати**, через дурну okazji»*; *«Видно, **думаю собі**, волосся умирає раніше, ніж людина..."»* [63]; *«–Ти, Михайле, **кажу**, хоч би разочок на неї глянув»* [63]. Такі конструкції є засобом зв'язку думок та активізації уваги співрозмовника: *«А потім, **дивись**, так тебе струсоне, що аж ноги підламуються..."»* [63]; *«Самому, **знаєш**, така нудьга»* [63]; *«**Скажімо**, пішов дощ – так і знай: нижній мій поверх залле»* [63]; *«– **Слухай**, Кроте, як же це воно в нас так вийшло, що за всю мандрівку ти ні разу й не розсердився?»* [63].

Природно, що вставні слова, словосполучення та речення у художній тканині творів Г. Тютюнника є додатковими зауваженнями, які надають змісту висловлювання певного семантичного відтінку значення. Напр: впевненості («Не всім, **щоправда**, а тим, кого знав Свирид за людей путніх – не хитрих, не підлабузливих, роботящих, яким був і сам: у роботі – віл, у пораді – мудрець, у компанії – співака та веселун» [63]; «Аж тоді Климко зрозумів, що цей солдат, який, **очевидно**, був чехом, боїться якихось партизанів і мало не застрелив його, Климка, зненацька» [63]; «І, **певно**, не один учень цієї школи рубатиме вугілля так ювелірно, як учителі» [63]) або невпевненості («– А що, **можже**, вертаймо? – промовив тихенько Кріт» [63]; «**Можже**, купити чогось, лікаршу викликать?» [63];» «Міркували і сяк і так: **можже**, занедужав старий, **можже**, заснав, бо в таких літах на зорі тільки й спитьсся, а вночі думки всякі в голову лізуть та привиди – старече безсоння» [63]; «Чи, **можже**, батьків, чие місце в шахті заступив Василь?» [63]).

Отже, вставні конструкції у лінгвостилі митця розширюють семантичне навантаження думки, посилюють її модальність, виявляють оцінне авторське ставлення, емоційно–експресивно забарвлюють основний зміст висловлювання.

3.2. Художньо-зображальні функції вставлених конструкцій

Основні функції вставлених конструкцій – це доповнення, роз'яснення та уточнення змісту речення. Вставлені конструкції своєрідно надбудовують зміст речення, повідомляючи додаткову інформацію: «Тільки з-під розламаного ларка при базарних воротах чийсь тонюній голос (**були до війни морожениці з такими голосами, згадав Климко**) набридливо скиглив: – А хто ще желяющі-інтересующі погадать? Зіночка гадає, що кого очікує...» [63]; Дівчина зойкнула (**хустка випала з-під поли, розіслалася по землі**) і звелася навколішки» [63]; «А швець дістав з-під свого візка старий речовий мішок солдатський, поскладав у нього парами тапочки – **ті, що zostалися**, – ковдру, зав'язав тугенько і накинув лямки на плечі» [63]; «– А нам з вами, тьотю, ще й

по дорозі! – сказав тоді Климко і став тягти так завзято і так легко й широко ступав у нових тапочках, хоч вони трошки і хляпали без онуч, що тітка Марина – **так звали жінку** – ледве встигала за ним і дивувалася: – Де в тебе та й силочка береться, он скільки пройшовши голодний і холодний» [63].

Вставлені конструкції у мові художньої творчості Г. Тютюнника використовуються для увиразнення та динамізації тексту. Напр: «Буває, ідо хтось мимо Свиридового двору, підпивши, – **а є й тверезі та дурні**, – уздріне старого за якоюсь роботою, та: – Старіємо, діду?» [63]; «Відбійний молоток, що важить близько дев'яти кілограмів, не олівець (**до того ж працювати на крутому шарі доводиться одною рукою**), а вугілля не розпушене поле» [63]; «Його манера рубати вугілля – **а вона в кожного вибійника неповторна, як стиль**, – схожа на потужну танкову атаку, перед якою безсила всяка оборона» [63]. Вони також можуть уточнювати, доповнювати або пояснювати зміст основного речення, містити зауваження та вказівки автора тексту. Напр: «Чоловік, – **мабуть, той, що брав Климків клунок**, – довго черкав сірнком, а коли спалахнув вогник, Климко побачив купу стружок у кутку і під ними душ п'ять жінок з якимись пожитками в мішках і кошиках» [63]; «Влітку я щодня купався в річці й бігав до молотарки обідати – **бабуся там куховарили**, – а взимку ходив у луг пеньки бити, сушняк збирати, мерзлої калини ламать на квашу та пироги й ковзатися поміж кущами, де лід чистий, а не в струпах, як на річці» [63]; «Він побачив на лаві рівно складену чисту свою одержу, матроску і штани (**вилиняли після прання ще дужче, аж побіліли**), устав і вдягся» [63].

Вставлені структури приєднуються до основного речення як сполучниковим, так і безсполучниковим зв'язком, на письмі виділяються дужками, тире або комами: «Влітку я щодня купався в річці й бігав до молотарки обідати – **бабуся там куховарили**, – а взимку ходив у луг пеньки бити, сушняк збирати, мерзлої калини ламать на квашу та пироги й ковзатися поміж кущами, де лід чистий, а не в струпах, як на річці» [63]; «У затінках попід гінкою ліщиною (**рибалки тут щоосені вудлища**

собі ріжуть) прозоро-зелені шпичаки конвалій, кропива з-під торішнього листя пнеться» [63]; «То я ж забув, що включив його, ще як виїжджав із двору, хай йому абищо! – покайно вижує дядько Никін, і вони йдуть у хату. (*«Загляньте ж хоч, як ми живемо»,— припрошує дядько*)..»[63].

Вставлені конструкції використовуються у художній мові Г. Тютюнника для уточнення: « – Попорпався в кишені (*там шелестіло*) і вклав Демидові в руку новенький лопотючий папірець-грошину» [63]; «А може, то він тільки мені таким здається, бо він же мені (*чи я йому?*), той... суперник!» [63]; «А Маня взяла мене і, як ласочка, огинаючись (*видно, під свою музику "в умі"*), повела по колу, тоді далі, далі від гурту» [63].

Стилістична особливість вставлених конструкцій, засвідчених у мовотворчості Г. Тютюнника, на відміну від вставних, відзначаються тим, що:

1) усі слова у мові можуть бути використані у ролі вставлених конструкцій: «Перед вечором (*коли вони з дядьком Бибом допилювали останнього осокора і поспішали*), до них під'їхав лінійкою наш сусіда Данило Птаха» [63];

2) інтонування вставлених конструкцій більш інтенсивне та повніше, паузи довші: «Видали їм новенькі хакові пілотки, новенькі, теж хакові, гімнастерки з натороченими товстою білою ниткою кишенями на грудях (*не по дві, як у військових, а по одній*), штани, черевики, широкі брезентові паски підперезуватися, навіть шкарпеток, про які ми тільки чули, по дві пари» [63].

3) при вставленості основне речення зберігає свою самотійну інтонацію: «Мішок із сіллю та харчами (*була серед них і пляшка молока, що якимось дивом не розбилась, як упав з вагона*) він перев'язав пополам і ніс по черзі то на од ному, то на другому плечі» [63], [26, с.222].

К. Ф. Шульжук зазначає, що вставлені конструкції виконують низку функцій – уточнення, здебільшого пояснення та доповнення [69]. Вставлені компоненти у лінгвостилі письменника є не тільки виявом авторської манери письма, а й з'єднувальним елементом, що зв'язує частини тексту між собою. У

мовотворчості Г. Тютюнника вставлені конструкції однаково активно виконують смислові функції:

1) Уточнення: *«Першою повз барак, повільно второхуючи колесами по кам'яниці, їхала до пекарні порожня зелена будка, запряжена парою маленьких (менших, ніж у німців) дебелих коненят»* [63]; *«Трохи згодом до барака з гуркотом і хлюпотом у довгому бочонку на чотирьох колесах під'їздив водовоз і веселим співучим голосом (хоч був він уже старенький) розлого вигукував: "Во-ода-а, вода-вода! Во-да-а вода-вода!"»* [63]; *«Ось на причілку нашої з бабусею хати росте гінка, ніколи ніким не стрижена акація (такої ні в кого більше у селі немає)»* [63]; *«А він (його Кирилом звати) мовчить, тільки зблід як полотно»* [63]; *«Солдати (їх четверо: троє молодих і один старший, давно не голений, сумний і, видно, не балакучий) вмощуються попід бортами, вбирають голови в плечі, підняті так високо, що погони здимаються дугами, і враз засинають, а я тим часом розглядаю їхнє причандалля: розкладну бамбукову антену, батареї, якісь ящики, обгорнуті повстю, і, нарешті, автомати з круглими, вичовганими до блиску дисками»* [63]; *«Ці Штокали, дід Прокіп і баба Ганна (її дразнять Гендзя за гугнявість), мабуть, найскупіші в світі»* [63]; *«Руки складені на грудях (так любив спочивати), а очі в стелю, тільки в стелю дивляться...»* [63];

2) Пояснення: *«Блищали нікельовані вуглики на міхах баяна і перламутрові лади на планках, блищала золота "фікса" Шуркова і власні його зуби, теж перламутрові ("фіксу" він уставив задля осяйнішої усмішки), і співав баян не схожим ні на які баянні голоси в світі»* [63]; *«Ходив на роботу у флотській робі "хебе", яку зекономив (серед матросів це називалося "засундучити"), та безкозириці, яку знімав у бані в роздягалці і клав у свою шафочку, щоб не замацькати: хай буде пам'ять»* [63]; *«Трохи навскоси, у сквері, супроти Ізотова піднятий на п'єдестал Т-34 (тридцятьчетвірки брали в сорок третьому Горлівку), і обидва пам'ятники дуже схожі між собою – притаєною силою та впевненістю, з якою стоять вони на своїй землі»* [63]; *«– Може, хлопці, хай котрийсь у генделик вмотається («генделик» –*

буфет над шляхом супроти кладовища), бо щось воно мультко...» [63]; «Тоді Василь Силка Чи-це-я-чи-не-я (так ми його прозвали після того перевдягання в училищі) підхопився на ноги і вигукнув – як лоша проїржав крізь широкі рідкі зуби» [63]; «В одному кутку – бормашина з великим колесом (нею свердлять залізо), у другому – ручне наждачне точило» [63]; «Були вже у нас два політзаняття, креслення, фізика, технологія металів (це просто те, які бувають метали та що з них роблять) і диктант з російської мови» [63];

3) Доповнення: «У хаті за столом (на нього з вікна падало сіре вранішнє світло, і в тому світлі парувала біла-пребіла, варена цілою картопля) сидів дід у рідкій сивій бороді, крізь яку просвічувалися деінде сині цяточки – шахтарські позначки навіки, та ще дві дівчинки» [63]; «Вузькі й такі чорні, що аж різучі, Зульфатові очі на мить заплющилися (так він робив завжди, коли йому треба було поміркувати) і враз гаряче зблиснули: – А хочеш, їх зараз не буде, хочеш? – вигукнув завзято» [63]; «Вийшовши на гору, я озирнувся: далеко в низині, за Артилярищиною, мов на долоні, мріло в мареві моє село – вузенькими колінцями вигиналася річка на луках, білили рядами хатки, як розкладені дітьми крем'яхи з необпаленої цегли, жовтою смугою лежав піщаний косогір біля кладовища (він завжди рятував село од повені), а трохи далі, на одшибі, мов маленький чоловічок, що вибіг за село, стояв млин, піднявши вгору двоє рамен, як дві руки, і ніби кликав: сюди, сюди...» [63]; «Інші ж покриті глибокими (здалеку вони схожі на зморшки) ровами, що їх повимивали дощі, а ще інші нагадують далекосхідні сопки, в червоних ручаях згори й донизу – перегоріли, мабуть, іще до війни. Шахти ці відомі не лише в Донбасі, а й по всій країні» [63]; «Хоч і зморена прийде з телятника – звісно, яка там робота, – а інколи та й гляне в дзеркало: брови ще молоді, чорні, блищать просинцем (такі чорні), в стані тонка, навіть під старим чоловіковим піджаком угадаєш, що тонка; груди високі, не вицмунені дітьми, дівоцькі ще (одне лише дитя й народила за дванадцять років заміжжя) – жити б та кохатися...» [63]; «Він побачив на лаві рівно складену чисту свою одежу, матроску і штани (вилиняли після прання ще дужче, аж побіліли),

установ і вдягся» [63]; «...Перше, що побачив Климко, коли розплющив очі, – велике, рівно обведене око червоного сонця у вікні **(воно світило, мов крізь морок)**, і став пригадувати, де він» [63].

Однією з особливостей вставлених конструкцій, засвідчених у творах Г. Тютюнника, є те, що, доповнюючи зміст висловлювання, вони, в основному, знаходяться в середині або у кінці речення, адже автор не може пояснювати думку, яка ще не була висловлена. Напр: «*А сонячне проміння згасало над горою, де пасіка, небо роздвоїлося на синє, од стону, – нічне й червоне, од гори, – вечорове; з річки, де пором, долинав гомін та регіт **(учні саме поверталися з школи, щоб по сей бік лісом розбрестися стежками по нагірних хуторах)***» [63]; «*Дядьки уперлися обіруч у брудні боки "Волги", напружилися так, що аж у правому оці в обох потемніло **(ще в дитинстві і в Сергуні, і в Олексі забрала ліве око якась лиха хвороба)***» [63].

На початку речення вставні структури не використовуються. Спостережено, що вставлені конструкції передають додаткові відомості про час і місце подій, розширюють зміст висловлювання, фіксують нову інформацію про персонажів, ставлення автора до подій. Напр: «– *Зарізав куток, – згадує Віктор **("куток" цей називається ще "нішею безпеки")**,– закріпив його і сказав: "Сиди мені отут, дивися і слухай"* [63].

У творчості Г. Тютюнника вставлені конструкції допомагають розкривати психологічний стан персонажів, мотиви їх вчинків, ставлення до себе та інших, розширюють картину внутрішнього світу, ставлення автора до своїх героїв: «*Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги **(видно, кидався уві сні)**, і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця, – без жайворіння, без легких з позолотою хмарок по обрію, без усміхненої радості пробудження*» [63]; *У затінках попід гінкою ліщиною **(рибалки тут щоосені вудлища собі ріжуть)** прозора-зелені шпичаки конвалій, кропива з-під торішнього листа пнеться* [63].

Як наголошувалося, в ідіостилі Г. Тютюнника вставлені конструкції виконують дві основні функції. Перша – доповнення, узагальнення змісту

основного речення. Напр: *«Котрийсь із солдатів, що товпилися біля порога з шапками в руках (тут були й знайомі мені два радисти, що спали тоді в кузові), сказав: – Він іще в Треповці той... помер... Осколок такий-о в живіт... Цілий хвостовик з бомби...»* [63]; *«Перед вечором (коли вони з дядьком Бибом допилювали останнього осокора і поспішали), до них під'їхав лінійкою наш сусіда Данило Птаха»* [63].

Друга – вираження авторської модальності, що більше пов'язана з особою автора, ніж зі змістом речення. Напр: *«Змовчав, заховався за чиюсь спину в бою, прикинувся дурником чи, не маючи ні розуму, ні такту, як оцей Птаха, – дорвався до влади – яка, зрештою, різниця?»* [63]; *«За тином чорнів садок, у ньому тихо по-весняному шушукалося чорне гілля (з ярка від погорілих танків тяг вітерець), пахло мокрими вишнями і нескошеними з осені бур'янами»* [63]; *«До того ж члени комісії так щиро dbали про моє аспірантське майбутнє, так високо підносили мої знання предмета (мабуть, вище, ніж вони того заслуговували), що я спокусився і – кому не приємно з почеснями увійти в фортецю, яку інші не можуть узяти навіть штурмом! – погодився»* [63], [8, с. 231].

Г. Тютюнник часто використовує вставлені конструкції, що містять дієслова спонукальної семантики: *«– То я ж забув, що включив його, ще як виїжджав із двору, хай йому абищо! – покаянно вигукує дядько Никін, і вони йдуть у хату. ("Загляньте ж хоч, як ми живемо",— припрошує дядько)...* [63]. Це сприяє комунікації автора та читача, додає змісту висловлювання експресивності та динаміки. Вставлені конструкції можуть виступати засобом конкретизації висловлюваного або узагальнення: *«У затінках попід гінкою ліщиною (рибалки тут щоосені вудлища собі ріжуть) прозоро-зелені шпичаки конвалій, кропива з-під торішнього листя пнеться, молоденька, ще не жалка, якраз на борщ, сям і там стримлять замішлі пні, що пахнуть, як їх вивернути, старими грибами й трошечки йодом»*[63]; *«Погрівши над багаттям руки, що затерпи од лантуха, та коліна – вони в нього завжди мерзнуть, – Данило виймав сітку і йде на рів ставити: до вечора, поки прийде Прокіпко, треба*

юшки зварити» [63]; «В нових чоботях казенного крою (**сестра-офіцерша прислала**), синьому галіфе з голубими кантами і сукняній гімнастерці до стоячого коміра з червоним підкомірцем» [63].

За допомогою вставлених конструкцій розширюється семантика основного речення, забезпечується точніше розуміння висловлювання, більш повно та точно розкривається хід думок митця. Напр: «Після материної смерті (**Санька через її хворобу й до війська, не забрали**) минуло чотири місяці, тому й хрест над нею ще не встиг узятися сірим туском, і Санько ще не вжився в самотину, а щодня, йдучи з роботи, уявляв собі, що ось увійде він у хату, а на столі, на чистій скатертині біла тепла гора під рушником (**хліба мати напекла**), а в хаті чисто заметено, і курявичка з долівки ще кружляє-вилискує проти сонця у вікна...» [63]; «Дядько Никін мовчки приставляє ціпок до призьби (**без ціпка він, як дитина, немічний**), підходить до сусідчиного тину і, байдуже йому, у дворі Одаря чи в хаті, слухає його чи ні, поволеньки заводить...» [63]; «Грали танго, і танкіст просто від порога, обійнявши дівчину крагою за тоненький стан і закинувши голову назад, певно, щоб дивитися на неї трохи зверху (**він був невисокий хлопчина**), закружляв у танці» [63].

Як мали змогу пересвідчитися, Г. Тютюнник часто активізує конструкції зі знаком оклику та зі знаком питання: «Далі йшли прилавки, заставлені мисочками з житом, кукурудзою, просом; білили склянки з борошном, содою, вологою сіллю (**«Ось вона!» – зрадів Климко**)» [63]; «І над нею – тиша, та чайки падають з крила на крило... (**Санько, щоб сказати, далі Миргорода не бував, і Дніпро уявлявся йому по Гоголю, ще з школи: "Рідко яка птиця долетить до середини Дніпра. Пишний!)**» [63]; «А може, то він тільки мені таким здається, бо він же мені (**чи я йому?**), той... суперник!» [63]. Це явище надає висловлюванню певної авторської оцінки та модальності. Ще однією функцією вставлених конструкцій у текстах письменника є внесення побіжних авторських зауважень, доповнень: «Він побачив на лаві рівно складену чисту свою одежу, матроску і штани (**вилиняли після прання ще дужче, аж побіліли**), устав і вдягся» [63]; «...Перше, що побачив Климко, коли розплющив

очі, — велике, рівно обведене око червоного сонця у вікні **(воно світило, мов крізь морок)**, і став пригадувати, де він» [63].

Вставлені конструкції систематизують, структурують та узагальнюють зміст основного речення: *«Раз Ява прийняв від вас чарку, то вважайте, що вам поталанило: він вам і коней дасть **(навіть машину, як треба)**, і на роботу неважку, або прибутну поставить **(приміром, вагарем чи обліковцем)**, і трактор приїде, щоб ви найраніше од усіх присадибник виорали...»* [63]; *«І мружишся від того ярого сяйва, наче влітку, дарма що по чорній землі **(не подарувала сьогорічна зима снігу)** в'юниться поземця і вітер з морозом струже»* [63]. Звичайно, такі структури значно пожвавлюють оповідь.

Цікавим стилістичним прийомом у текстах Г. Тютюнника вважаємо використання вставлених конструкцій, оформлених іноземною мовою: *«Не догукавшись Ленки **(“Matka! Matka!”)**, вони самі витягли з колодязя води, роздяглися догола й, крякаючи по-вутьячому, стали митися просто посеред двору»* [63].

Широке уживання вставлених конструкцій зумовлено необхідністю комунікації автора з читачем, ускладненням процесу комунікації, активізацією уваги, зацікавленням читача. Напр: *«І, відійшовши кроків з десяток **(рип-рип, — кошиками за плечима, — рип-рип...)**, оглянувся»* [63]; *«Вона хуленько підвелася, поклала шитво на траву і клубочком покотилася до хати по кухлик **(«Зараз кухлика винесу»)**»* [63]; *«Коли я виходив з двору, бабуся Марфа провела мене до воріт і швидко-швидко впихала мені в кишені жовті гарячі грушки **(«Вони не заважають!»)**, а за нами йшов червоний півень у червоних "штанях" і казав, як господар: токо-токо!»* [63]; *«Наробивши кварт із претонесеньких клепок і о двох плетених обручах та з дивовижними дужками, схожими на вуженят, — голівка в кухоль зазирає, наче води просить, — та кілька десятків ложок **(малих — для дітей, більших — для батьків, ополоників — для куховарок)**, Терешко розкладав усе те добро на лавочці біля криниці і йшов у повітку різати далі або до Дніпра шукати прибудного дерева»* [63].

Також митець активізує вставлені структури для динамізації прозописьма, надання думці образності, експресивності, з метою зміцнення впливу на реципієнта, підкреслення семантики основного речення: *«А струна задрижала швидко-швидко (схоже, по ній хтось біг), і за мить Кріт побачив біля свого вуса сірого волоханя з довгими гнутими, як дужки, ногами, великим круглим черевцем і маленькою голівкою»* [63]; *«Кріт підвів голову й побачив над собою величезну круглу сіть, що погойдувалася од протягу (цей Павук думав кругло, тому й сіть у нього була кругла)»* [63]; *«За плечима у Данила напханий усячиною лантух та рушниця, на ногах поклеєні великими латками (щоб не протікали) гумові чоботи, а на ремінці поверх старенького піджака – шкіряні торбинки з набоями»* [63].

Вставлені конструкції інтимізують оповідь, вносять додаткову інформацію, уточнюють зміст основного речення, містять авторські зауваження та вказівки. Напр: *«Вони мені й базарового раз давали (свистун опішнянський та ще й голосний), і гарбуза печеного волоського приносили восени, і санчата з пеньками отам колись, як я вже зовсім ухоркався був, помогли дотягти аж до самого двору...»* [63]; *«По першій чарці поминальники (тут були переважно ті, хто колись разом із Маркіяном та Стехою починали празнувати свою молодість) розмовляли тихо і співали "божественних": "Упокой, спасе";, "Плачу і ридаю" і з особливим почуттям»* [63]; *«Люди, випивши по другій (а хто молодший та ласий на дурику, то й по третій), повеселішали, розсілися купками і почали, кожна купка на свій лад, згадувати покійника»* [63]. Такі одиниці часто «створюють враження незапланованих заздалегідь повідомлень або доповнень до основної думки речення» [17, с.135]. Напр: *«Сказав отак сам собі і підштовхнув колечко праворуч (це як од мене, а як од матері, то якраз і вийде ліворуч)»* [63]; *«День був похмурий і холодний. Ще зранку рушила кура, а під обід так захурделило, що ті, хто взяв на себе турботу про похорон, – це були далекі Маркіянові родичі з хуторів та слобід, – час під часу тривожно перешиптувалися, радячи раду, чи не пора, мовляв, уже й на кладовище вирушати, бо ще, чого доброго, яму замете, то буде морока...»* [63]; *«В хаті*

пахло живицею, що сям і там виступала з нових недосушених дощок (**труну зробили нашивидкуруч і не пофарбували**), новим коленкором, гарячим воском із свічки і морозом од забужавілих вікон, а з хатини, де варився обід, – капустою, узваром, домашньою локшиною, свіжим хлібом та самогонкою» [63].

Митець активно і потужно послуговується вставленими конструкціями для уточнення інформації, суттєвого доповнення основного змісту висловлювання: «Топі він, п'яненький звісно, з рожевими плямами на вилицях, навіть підспівував молодицям, хрумаючи між іншим огірок чи пелюстку (**Маркіян любив попоїсти**), а коли хтось зривався на гопак чи там бариню, притупував під столом чобітьми, чепував долонею вуса і хвацько вигукував рипучим, хрипким од незвички співати голосом: *А бариня шита, брита. Любив бариню Микита! Бариня, бариня...*» [63]; «– Пам'ятаю, – гомонів до найближчих сусідів сивий, давно не стрижений (**бо зима!**) Герасим Ковтюх, – як повертався я в шістнадцятому з германської» [63]; «Вже й Шведську могилу поминув, уже мені й Побиванку (**1 Побиванка — хутір під Полтавою**) ось-ось буде видно» [63]; «Садками, пашиницею всякою пахне (**кіп ще не звозили**) – одне слово, нашими землями» [63]; «»Еге ж, – сміється вона, підтримуючи рукою великий під фартухом живіт (**саме з третім, Павлом, ходила**), – якби я твоєї книжки слухала, то вже усі видохли б, а так ще двійко зосталося!..» [63]; «Стоїть, бувало, з тою гвинтівкою біля виходу з сільбуду (**іншого приміщення під зерно в колгоспі не було, бо німці, відступаючи, спалили комори**), на вусах іній голками виступив, хукає в долоні, кричить: «*Ти куди ото пішов – га?*»» [63].

Отже, вставлені конструкції, на відміну від вставних, не вносять модального відтінку до основного речення, а узагальнюють, доповнюють зміст висловлювання. Широко функціонують як засіб емоційно-змістового вияву автора тексту, його місця та позиції у художній тканині висловлювання. Ці структури надають текстам більшої точності, зв'язності, структурної завершеності. Зазначені компоненти є засобом інтимізації оповіді, активізації уваги читачів, доповнення та систематизації інформації.

Висновки до 3 розділу

Вставні та вставлені конструкції в ідіостилі митця виступають суттєвим стилістичним засобом. Вставні слова, словосполучення та речення у художніх творах письменника містять емоційно-експресивне забарвлення, оцінне значення, передають ставлення до змісту висловлювання, виступають істотними виразниками суб'єктивної модальності, авторського бачення події. За допомогою вставних конструкцій Г. Тютюнник вступає в комунікативний акт з реципієнтом, подає власні авторські зауваження, засвідчує світоглядні позиції та ставлення до висловлювання, пов'язує структурні компоненти речення. Письменник послуговується стилістичним прийомом нагромадження вставних конструкцій у межах одного речення (несинонімічних вставних одиниць, які внутрішньо розчленовують модальність речення; однокоренових вставних слів, синонімічних вставних одиниць). Вставні конструкції надають додаткового відтінку значення, з'єднують компоненти речення, вносять певне емоційне забарвлення, виступають виразниками експресивного та оцінного значення.

Вставлені конструкції—доповнюють, пояснюють, уточнюють зміст основного речення. Г. Тютюнник використовує зазначені конструкції для динамізації оповіді, розширення змісту, увиразнення, подання додаткової інформації. За допомогою зазначених конструкцій митець передає психологічний стан персонажів: емоції щастя, горя, страху, впевненості, злості та ін.

Письменник широко послуговується вставленими конструкціями представленими прямою мовою, реченнями спонукальної та питальної семантики, структурами, що виражені порівняльним або підрядним порівняльним реченням.

Вставлені конструкції систематизують, структурують та узагальнюють зміст основного речення.

Г. Тютюнник активно використовує вставні та вставлені конструкції для комунікації з читачем, активізації уваги, зацікавлення, динамізації, надання образності, експресивності, впливу на реципієнта, підкреслення семантики основного речення, інтимізації оповіді, авторських зауважень та вказівок.

ВИСНОВКИ

Вивчення синтаксису є важливою складовою опанування літературної мови. Адже речення виступає найбільш значущою комунікативною одиницею, що забезпечує реалізацію функцій мови як засобу формування, оформлення, вираження й передачі думки. Речення – основна одиниця синтаксису. Саме в реченні фокусуються елементи всіх рівнів мови і саме воно є найменшою одиницею спілкування.

Синтаксис пов'язує мисленнєву та комунікаційну діяльність людини, що є актуальним та важливим у сучасному світі. Саме у структурі речення одиниці усіх інших рівнів мови спрямовані на комунікативну діяльність. Синтаксис поєднує в собі дві функції мови – комунікативну та когнітивну. Наразі вставні та вставлені конструкції постають найбільш вираженими, об'ємними конструкціями, що репрезентують думки та почуття мовця.

Вставні конструкції пов'язані з антропоцентричним підходом до вивчення мовних явищ, адже фіксують у собі оцінне та емоційно-експресивне значення, виступають засобом спілкування між автором та реципієнтом. Вивчення вставних та вставлених конструкцій є актуальним та потребує докладних розвідок. Аналізом та вивченням зазначених структур займалися такі науковці, як Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, Л. О. Кадомцева, М. Ф. Кобилянська, Б. М. Кулик, А. К. Мойсієнко, З. П. Олійник, І. І. Слинько, К. Ф. Шульжук, О. І. Анікін, Н. А. Кобріна, О. Н. Романенко, О. Г. Руднєв, С. П. Бевзенко та ін.

Вставні конструкції – виразники суб'єктивної модальності у художній творчості Г. Тютюнника. У текстах вони виконують оцінну, емоційно-експресивну функції. Вставні конструкції надають висловлюванню певного відтінку значення, відображають ставлення мовця, слугують виявом емоційності та експресивного забарвлення. Вставні конструкції додають художнім висловам переконливості, багатоплановості вираження мисленнєвої

діяльності у мовленнєвому акті, актуалізують зміст висловлювання, зв'язують частини речення. У мовотворчості Г. Тютюнника вставні конструкції постають виразниками суб'єктивно-оцінної функції, активізують увагу співрозмовника.

У художньому ідіалекті Г. Тютюнника виявлено функціонування різновидів вставних конструкцій:

1) за морфологічним оформленням (конструкції, виражені одним змінюваним чи незмінюваним словом; вставні одиниці, що складаються з повнозначного та службового компонентів; синтаксично та семантично пов'язані поєднання слів);

2) за частиномовною належністю (прийменникові та безприйменникові утворення, виражені іменником, прикметником, числівником, займенником; одиниці, виражені дієсловом; дієслівні вставні одиниці; конструкції, виражені прислівником);

3) за семантико-функціональними ознаками (вставні слова з модальним значенням, які виражають оцінку мовцем міри реальності повідомлюваного; вставні конструкції, що виражають емоційну та експресивну сфери вислову; вставні компоненти, що вказують на джерело повідомлення, вираженого реченням у цілому або його окремими частинами; вставні елементи, що вказують на логічність формування думки, її послідовність та структурну цілісність; вставні конструкції, що мають на меті звернення уваги співрозмовника, активізацію уваги; вставні слова, що виражають емоційну природу вислову, підкреслюють його експресивний діапазон; вставні слова, що вказують на оцінку міри того, про що йдеться, а також на міру його звичайності; вставні слова, за допомогою яких робиться висновок, зв'язок з попередньою думкою, підбиваються підсумки).

Виявлено, що у художній мові Г. Тютюнника реалізуються такі різновиди вставних речень: двоскладні вставні речення із займенниково-особовим підметом; вставні речення, які за своєю будовою належать до певних різновидів односкладного безособового чи інфінітивного речення; вставні речення у формі

односкладних неозначено-особових речень, головний член яких виражає певні вияви мислення, мовлення, поведінки [20, с. 68].

Спостережено, що в ідіостилі Г. Тютюнника вставлені конструкції – виразники об'єктивної модальності, які уточнюють, доповнюють, пояснюють зміст висловлювання, передають додаткові відомості про час і місце подій, розширюють його зміст, фіксують нові відомості про персонажів, надають текстам більшої точності, зв'язності, структурної завершеності, виступають засобом інтимізації оповіді, активізації уваги читачів, слугують засобом доповнення та систематизації інформації.

Як переконуємося, Г. Тютюнник активно використовує і вставні, й вставлені компоненти.

Вставні конструкції виступають виразниками авторських зауважень та коментарів, підкреслюють емоційно-експресивну природу вислову, логічно структурують його зміст, пов'язують хід думок у єдине структурно-семантичне ціле, підбивають підсумки.

Представлені у художній тканині творів письменника вставлені конструкції є виразниками неповторного авторського стилю. Г. Тютюнник послуговувався вставленими компонентами, вираженими словом, словосполученням, простим та складним реченнями. Традиційно такі структури розміщені у середині або в кінці речення.

Вставлені конструкції у мовотворчості Г. Тютюнника виконують низку функцій: уточнювальну, пояснювальну, доповнювальну. Вони приєднуються до основного речення як сполучниковим, так і безсполучниковим зв'язком, на письмі виділяються дужками, тире або комами.

У творчості Г. Тютюнника вставлені конструкції розкривають психологічний стан персонажів, мотиви їх вчинків, ставлення до себе та інших, розширюють картину внутрішнього світу, ставлення автора до своїх героїв. Вони широко використовуються як засіб вияву думок, почуттів автора тексту, його місця та позиції у художній тканині висловлювання.

Отже, ідіостиль Г. Тютюнника є неповторним явищем в історії української літератури. Використання вставних та вставлених конструкцій – одна із особливостей його індивідуального стилю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аврахов Т. Поліфункціональність художньої деталі у творчості Григора Тютюнника. Українська мова і література в школі, 1989. С. 16–22.
2. Азарова Л. Є. Вставні та вставлені конструкції в історичному дискурсі. Рідний край, 2018. Вип. 1. С. 139-144.
3. Акимова Н. Г. Новое в синтаксисе современного русского языка. Москва, 1990. С. 168 .
4. Аникин А. И. Основные грамматические свойства вводных слов и словосочетаний. Русский язык в школе, 1956. Вип. 4. С. 22–27.
5. Бабакова И. А. Явление вводности в русском литературном языке. Харьков, 1955. С. 205.
6. Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення .Мовознавство, 1993. Вип. 6. С. 13-19.
7. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова:Синтаксис. Київ: Вища школа, 2005. С. 270.
8. Беляев Ю.И. Синтаксис современного русского литературного языка: Учебное пособие. Херсон: Айлант, 2001. С. 494.
9. Бирик С. П. . Естетичні модифікації народнорозмовності в ідіостилі Г.Тютюнника. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. Наук. Київ, 1994. С.19.
10. Бійчук Г. Актуалізація архетипів національного підсвідомого засобами художнього слова : на матеріалі творчості Григора Тютюнника. Дивослово, 2005. Вип. 11. С. 9–13.
11. Білодід І. Л. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Київ: Наукова думка, 1972. С. 516.

12. Бублик Л. М. Стилiстичнi особливостi синонiмiї у новелi Григора Тютюнника "Три зозулi з поклоном". Вiсник Черкаського унiверситету. Серiя фiлологiчнi науки. Черкаси, 2007. Вип. 116. С. 185-190.
13. Бублик Л. М. Функцiї синонiмiв у творах Г. Тютюнника. Фiлологiчнi науки (мовознавство i лiтературознавство). Вип. 8. С.91-95.
14. Буслаєв О. И. Историческая грамматика русского языка. Москва: Учпедгиз, 1959. С. 636.
15. Бучко М. Г. Опрацювання теми «Вставнi слова i речення в школi робiтничої молодi» .Українська мова та лiтература в школi, 1969. Вип.2. С. 34–37.
16. Виноградов В.В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове). Москва: Учпедгиз, 1947. С. 784.
17. Вихованець І. Р. Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1982. С. 193.
18. Висоцька Л. Психоаналiтична iнтерпретацiя малої прози Григора Тютюнника. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/7039/1/>
19. Ганич І.Д., Олійник І.С. Словник лiнгвiстичних термiнiв. Київ: Вища школа, 1985. С. 360.
20. Грицина В. І. Iнфраструктура речень публiцистичного стилю: дис. канд. фiл. наук: 10.02.02. Кривий Рiг, 2002. С. 171.
21. Грицина В. І. Особливостi функцiонування вставлених конструкцiй в офiцiйно-дiловому стилi. Науковий вiсник Херсонського державного унiверситету. Серiя «Лiнгвiстика»: зб. наук. пр, 2010. С. 30–33.
22. Грицина В. І. Роль елементiв iнфраструктури речення в структуруванні висловлень у публiцистичному тексті. Пiвденний архiв (фiлологiчнi науки): зб. наук. праць, 1999. Вип. 5. С. 98–104.
23. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичнi спiввiдношення в системi синтаксичних одиниць.— Чернiвцi : Рута, 1999. С. 336.
24. Дробна Т. В. Проблемнi питання лiнгвiстичного статусу вставлених конструкцiй. URL:

https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/7538/1/Drobna%20T._Problemni_pytannia.pdf.

25. Дудик П. С. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ Академія, 2002. С. 192.
26. Дудик П.С. Стилїстика української мови. Київ: ВЦ Академія, 2005. С. 368.
27. Жайворонок В.В. Вставлені речення та розділові знаки при них. Українська мова та література в школі, 1980. Вип. 6. С. 16–17.
28. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретикоприкладний аспект. Донецьк, 2009. С. 137.
29. Кадомцева Л. О. Синтаксично ізольовані частини речення. Сучасна українська літературна мова : синтаксис. Київ: Наук. думка, 1972. – С. 224-231.
30. Карпенко М. А. К вопросу о вводных и вставных словах и конструкциях в современном русском языке. Вісник Київ. ун-ту. Серія філології та журналістики, 1962. Вип. 5. С. 68–74.
31. Кобец Е. В. Рациональные и эмоциональные характеристики публичной речи: к вопросу об использовании вставных и вводных конструкций в политическом дискурсе. Перспективы науки. Филология, 2011. Вип. 3. С. 79–87.
32. Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2 . С. 63-64.
33. Ковальська Н. А. Вставні та вставлені конструкції в текстах сучасного українського економічного дискурсу. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2015. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/>.
34. Ковальчук Н. С. Синтаксическая структура предложения в информационных текстах: (На материале украинских газет, радио и телевидения): : дис. канд. філ. наук : 10.02.02. Днепропетровск, 1980. С. 177.
35. Ковтун Т. В. Щоб і науково, і популярно. Культура мови на щодень. URL: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Ma_gazine36-19.pdf.

36. Кожина М. Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими. Учебн. пособие. Пермь, 1972. С. 395.
37. Коцар Э. Б. Вводные слова и словосочетания, вводные предложения, вставные конструкции. Учебно-методическое пособие для слушателей отделения повышения квалификации редакторов. 1966. С. 30–32.
38. Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. Частина II. Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1961. С. 286.
39. Литвин В. Концепція художньої деталі в "малій" прозі Григора Тютюнника. Дивослово, 1998. Вип. 11. С. 7–9.
40. Лисак Л. К. Синтаксико-стилістичні функції речень з дієприслівником у стилях сучасної української мови : дис. канд. філ. наук : 10.02.01. Харків, 2006. С. 204.
41. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи. Москва: АН СССР, 1945. С. 322.
42. Мовчан Р. Стильові тенденції творчої манери Григора Тютюнника : до 70-річчя письм. Українська мова та література, 2001. Вип. 45. С. 1–3.
43. Музиченко Н. Вербальний простір слів-символів у мовотворчості Григора Тютюнника. Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. Збірник наукових праць, 2014. Вип. 29. С. 60-91.
44. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка. Санкт-Петербург: Жуковського, 1912. С. 312.
45. Олейник З. П. Вводные и вставочные компоненты в структуре высказывания и текста : дис. канд. філ. наук : 10.02.15. Донецк, 2002. С. 240.
46. Пешковський О. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва: Государственное издательство, 1956. С. 579.
47. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти. Тернопіль: Богдан, 2000. С. 246.
48. Пономарів О. Д. Сучасна українська мова. Синтаксис: підруч. Київ: Либідь, 1994. С. 256.

49. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. Москва : Учпедгиз, 1958. Т. 3. С. 551.
50. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. Москва : Высшая школа, 1990. С. 176.
51. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища школа, 2009. С. 430.
52. Почтенная Т. Г. Вводные и вставные конструкции. Москва: Высшая школа, 1976. С. 125-131.
53. Рудковская М. Н. Вводно-модальные элементы в публицистических текстах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. Наук.– Москва, 1982. С. 24.
54. Руднев А. Г. Синтаксис осложнённого предложения. Москва : Учпедгиз, 1959. С. 198.
55. Русанівський В. М. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. Київ: Мова і час, 1977. С. 237.
56. Русанівський В. М. Українська мова: енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 824.
57. Седун Е. П. О так называемых «вводных» и «вставных» конструкциях Славянское языкознание. Москва: АН СССР, 1959. С. 186-194.
58. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів: Українське вид-во, 1941. С. 363.
59. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. С. 670.
60. Тихомиров В. Разграничение вводных и вставных конструкций в современном русском языке. Русский язык в школе. 1963. Вип. 6. С. 100-102.
61. Троянская Е. С. К вопросу о технико-стилистических приемах в научной речи .Язык научной литературы, 1975. Вип. 5. С. 27–86.
62. Турчак О. М. З історії вивчення вставлених конструкцій як синтаксичної категорії структурно-комунікативного рівня .Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Серія: Мовознавство, 2011. Вип. 17. С. 160–166.

63. Тютюнник Г. М. Твори: у 2-х т. Київ : Дніпро, 1976. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=110>
64. Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка. Москва: Просвещение, 1971. С. 542.
65. Шахматова А. А. Синтаксис русского языка. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. С. 624.
66. Шведова Н. Ю. Грамматика русского языка: в 2 ч. Москва: Наука, 1980. Ч. 1. Т.1. С. 792.
67. Шведова Н. Ю. Грамматика русского языка: в 2 ч. Москва: Наука, 1980. Ч. 1. Т.2. С. 792.
68. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ Академія, 2004. С. 408.
69. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підруч. 2-ге вид., доп. Київ: ВЦ Академія, 2010. С. 408.
70. Ющук І. П. Українська мова. Київ: Либідь, 2004. С. 640.

ДОДАТОК 1

Конспект уроку у 8 класі

Тема: «Вставні та вставлені конструкції»

Мета: узагальнити та систематизувати знання про вставні та вставлені одиниці, вивчити та закріпити правила вживання розділових знаків при вставних та вставлених конструкціях, розвивати мовний смак, пунктуаційні навички, творчі уміння складати тексти з використанням вставних та вставлених конструкцій, виховувати любов до рідного слова, літератури, гуманістичний світогляд на основі текстів Г. Тютюнника

Обладнання: твори Г. Тютюнника, дидактичний матеріал з теми уроку, презентація.

Тип уроку: урок закріплення знань, умінь і навичок

Міжпредметні зв'язки: літературознавство, культура мови та стилістика

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети й завдань уроку

III. Актуалізація опорних знань, умінь та навичок

1.Робота з текстом. Уважно прочитайте , знайдіть речення зі вставленими конструкціями, поясніть вживання розділових знаків.

Я виходжу з-за клуба, в новенькому дешевому костюмі (три вагони цегли розвантажив з хлопцями-однокурсниками, то й купив) і з чемоданчиком у руці. І перше, що бачу—хату Карпа Яркового. А перед нею— молоденька сосна рівними рядочками на жовтому піску. На ганку Карпової хати стоїть Марфа Яркова і веде мене очима. Вона стоїть без хустки, сива, пишноволоса — колись її волосся сяло проти сонця золотим, тепер не сяє. Видно, думаю собі, волосся умирає раніше, ніж людина...

Підійшовши ближче, я вклоняюся Марфі й кажу через молоденьку сосну;
— Здрастуйте, тітко.

Марфа ворухить губами і проводить мене далі, аж доки я не увійду в сосну "велику" (у нас її називають ще: "та, що твій тато садив").

Дома мене стрічає мама, радіє, плаче і підставляє мені для поцілунку сині губи.

— Мамо, — питаю після того, як куці студентські новини розказано (сесію здав, костюм ось купив), — а чого тітка Марфа Яркова на мене так дивиться?

Мама довго мовчить, потім зітхає і каже:

— Вона любила твого тата. А ти на нього схожий...(Г. Тютюнник)

IV. Закріплення знань, умінь та навичок

1. Проаналізувати речення зі вставними конструкціями. Пояснити розділові знаки. Самостійно сформулювати правило.

1) *«А що в тім такого, що я нову сорочку нап'яв і кібчика на голові прислинив,— може, я на збори піду?»;*

2) *«Мабуть, отак народжуються ріки, почуття, музика»;*

3) *«Добре, звичайно, що у цих товаришів є, крім прямих обов'язків, ще й культурні, розумові, так скажемо, інтереси — шахи»;*

4) *«— Того, к приміру, що соньок теж не замерзає, який би там мороз не брався»;*

5) *«Василь Васильович рубає красиво, сказати б, інтелектуально»;*

6) *» Грали, можна сказати, мирно»;*

7) *«Видно, думаю собі, волосся умирає раніше, ніж людина...»;*

8) *«Інколи, правда, вгадують, що то я»;*

9) *«Якщо, приміром, йому треба в магазин, і справна машина, і є гроші, то, одягаючись або шукаючи в коробочці з тітчиними нитками ключ од "зажигання", він неодмінно приспівуватиме»;*

10) *«Стався, щоправда, раз, іще до війни, такий випадок, коли не першим вийшов Хорошун у косарській вервечці, а другим — за покійним Василем Карим».*

2. Вибірковий диктант

Виписати спочатку речення зі вставленими конструкціями, а потім— зі вставними.

1) *Ідеш, бувало, з луку з в'язкою осоки долівку потрусити, гульк — супиться од річки копиця сіна... Аж моторошно: наче вона сама собі йде;*

2) *Так важко, що повітря, здається, тільки до горлянки доходить, а далі ні. "Може, оце й вона?" — подумав Свирид і переказав сусідами, щоб покликали Марфу;*

3) *Дядько Биб мовчки тяг собі пилку (він і на посиденьках, бувало, як зронить слово-друге, то й добре), а тато сказав, утираючи піт з чола: "Тому, хто питає";*

4) *Тоді окрутнувся на одній нозі, так що ледве не впав — ноги ж таки не козацькі,— й побіг до села, раз по раз озираючись на те біле чудовисько, доки його й зовсім не стало видно.*

5) *Почепить через плече стару шкіряну торбу з пареним зерном що пахне кутею (рибі на принаду), убгає в кишеню круглу бляшану баночку з великими й малими рибальськими гачками, вудки в руки і — гайда до річки.*

6) *Міркували і сяк і так: може, занедужав старий, може, заснав, бо в таких літах на зорі тільки й спиться, а вночі думки всякі в голову лізуть та привиди — старече безсоння.*

7) *— Це не вихід,— озвався голова сільради Панченко, граючись льотчицьким шоломом (він їздив на мотоциклі з коляскою і з шоломом ніколи не розлучався).*

8) *По-моєму, товариші!... — тут голова усміхнувся до всіх,— хай вони грають!*

9) *Грали, можна сказати, мирно.*

10) *Одлежав у госпіталі (рана відкрилася була на нозі), вийшов на пенсію військкоматську.*

3. Прочитайте речення. Розподіліть їх на три групи: 1) речення зі вставними компонентами; 2) речення зі вставленими компонентами; 3) речення без вставних та вставлених компонентів.

1) *Копанку викопав і грушу посадив ще перший дружина її Улас, який загинув аж у ту "германську" війну;*

2) *А що в тім такого, що я нову сорочку нап'яв і кібчика на голові прислинив,— може, я на збори піду?;*

3) *Вона хутенько підвелася, поклала шитво на траву і клубочком покотилася до хати по кухлик ("Зараз кухлика винесу");*

4) *Падають навколо бабусі жовті грушки з груші: гуп-гуп, гуп-гуп м'яко в траву;*

5) *А спитай у нього, чому краще "попутною", а не автобусом,— не скаже, бо й сам не знає;*

6) *Але він був у лаві, і представники міськкому комсомолу звернулися до директора шахти № 4-5 Михайла Яковича Веденічева — людини спокійної, уважної до співрозмовника, голубоокої і лагідної (на шахті кажуть, що його ще не бачили сердитим і не чули від нього роздратованих інтонацій);*

7) *Буває, іноді хтось і пристоє з Ониськом, і послухає ту бджолину музику, й погломонить про се, про те;*

8) *Всі ці високі гості безпремінно зупинялися на ночівлю в Кіндрата Шовкуненка (хоч до райцентру рукою подати), бо знали напевне, що господар і пригостити як слід спроможеться, і тепленької олійки жбанок у бідарку кине з оберемком сіңця чи соломки та ще й прикаже: "щоб у бічок не мулило";*

9) *Прокидаюсь я щосуботи од сонця й золота, що, здається, тече крізь вікно з недавно позолочених хрестів на Андріївській церкві;*

10)Ранками,— а вони схожі в мене один на одного, як близнюки в солдатській формі,— зарядка, чай, дорога на роботу, куди я приходжу за хвилину-дві до дев'ятої.

4.Узагальнююча бесіда за таким планом

- 1)Визначення вставних та вставлених конструкцій
- 2)Відмінності між вставними та вставленими конструкціями
- 3)Розділові знаки
- 5.Сприймання тексту на слух.

Прослухайте текст. Визначте стиль мовлення. Яке стилістичне навантаження несуть вставні та вставлені конструкції?

Можна було б, звичайно, побазарувати й дядьковою машиною, інвалідською, так несправна ще з літа. Щось там дядько так одрегулював у моторі (він каже: "мотор"), що як заведе, то дим валує, мов із цегельні, й огортає всю машину. А він ще й гукає з кабіни:

"Ану лишень, плем'яшу, подивись, який там дим!"

"Чорний!" — кричу на весь куток, бо треба ж гуркіт перекричати.

Дядько Никін глушить мотор, вилазить із кабіни й з виглядом механіка-аса прорікає:

"Значить, бензин старий. Треба заливати нового, а його катма".

6. Проблемне запитання

Чи мають вставні та вставлені конструкції смислові та синтаксичні особливості?

7.Дискусія на тему: «Вживання вставних та вставлених конструкцій у художніх текстах: зайве чи необхідне?»

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Написати твір на тему: «Мої враження від знайомства з творчістю Г. Тютюнника», використовуючи вставні та вставлені конструкції. Дані конструкції підкреслити.

Здійснити синтаксичний розбір речення зі вставними конструкціями.

ДОДАТОК 2

Дидактичний матеріал до теми «Вставні та вставлені конструкції»

Картка №1

- 1) Розставте розділові знаки.
- 2) Знайдіть у реченнях вставні слова та розподіліть їх у групи за значенням.
 - 1) Іду попід тинами, зазираю в кожен двір може десь не так густо постояльців;
 - 2) Аж тоді Климко зрозумів що цей солдат який очевидно був чехом, боїться якихось партизанів і мало не застрелив його Климка, зненацька;
 - 3) Кажуть як батіг загубить то хрестом божим нагрудним коняку поганяє, як налигачем;
 - 4) А потім дивись так тебе струсоне що аж ноги підламуються;
 - 5) Можна було б звичайно побазарувати й дядьковою машиною, інвалідською так несправна ще з літа;
 - 6) Значить карбюратор підгуляв;
 - 7) Правда слив корзину купила та макітерку полив'яну;
 - 8) – Ну то сільрада відповість так і так мовляв немає вашого сина. Думаєш татові легко буде;
 - 9) То куріла грубка напевно вже давно не мазана, бо вище дверцят чорнів широкий залізень сажі;
 - 10) На останній підводі що трохи відстала від обозу скулившись сидів у передку солдат і видно куняв пілотка зсунулась йому на вухо плечі обвисли обличчя вткнулося в розстебнуту вгорі з піднятим коміром шинелю.

Картка №2

Написати твір на тему: «Мої враження від знайомства з творчістю Г. Тютюнника» використовуючи вставні та вставлені конструкції. Дані конструкції підкреслити.

Картка №3

Прочитайте речення. Розподіліть їх на три групи: 1) речення зі вставними компонентами; 2) речення зі вставленими компонентами; 3) речення без вставних та вставлених компонентів.

- 1) Копанку викопав і грушу посадив ще перший дружина її Улас, який загинув аж у ту "германську" війну;
- 2) А що в тім такого, що я нову сорочку нап'яв і кібчика на голові прислинив,— може, я на збори піду?;
- 3) Вона хутенько підвелася, поклала шитво на траву і клубочком покотилася до хати по кухлик ("Зараз кухлика винесу");
- 4) Падають навколо бабусі жовті грушки з груші: гуп-гуп, гуп-гуп м'яко в траву;
- 5) А спитай у нього, чому краще "попутною", а не автобусом,— не скаже, бо й сам не знає;
- 6) Але він був у лаві, і представники міськкому комсомолу звернулися до директора шахти № 4-5 Михайла Яковича Веденічева — людини спокійної, уважної до співрозмовника, голубоокої і лагідної (на шахті кажуть, що його ще не бачили сердитим і не чули від нього роздратованих інтонацій);
- 7) Буває, іноді хтось і пристос з Ониськом, і послухає ту бджолину музику, й погмонить про се, про те;
- 8) Всі ці високі гості безпремінно зупинялися на ночівлю в Кіндрата Шовкуненка (хоч до райцентру рукою подати), бо знали напевне, що господар і пригостити як слід спроможеться, і тепленької олійки жбанок у бідарку кине з оберемком сінця чи соломки та ще й прикаже: "щоб у бічок не мулило";
- 9) Прокидаюсь я щосуботи од сонця й золота, що, здається, тече крізь вікно з недавно позолочених хрестів на Андріївській церкві;

- 10) Ранками,— а вони схожі в мене один на одного, як близнюки в солдатській формі,— зарядка, чай, дорога на роботу, куди я приходжу за хвилину-дві до дев'ятої.

Картка №4

Спишіть речення, розставляючи розділові знаки

- 1) За інших обставин Антін звичайно нагрімав би на дружину або сказав отак Ану не гавкати — але сьогодні як бувало на свят-вечір лайка не йшла йому на язик;
- 2) Тоді Микита став потроху випивати одружився з бідною гостроязкою козачкою Марусею, що торгувала на базарі козинячою ряжанкою в півлітрових баночках і теж голінна була до чарки, перейшов у навалвибійники видно з Марусиного наказу і тепер частенько завертав на станцію попити ровенського пива з чверткою, або, як у нас кажуть, "з причепом";
- 3) Може на шахту до коней підеш?;
- 4) Хоч він од мене й старший мабуть років на сім;
- 5) Бараки їх було чотири на виселок звалися мордвиновськими за прізвиськом шахтовласника Мордвинова.

Картка №5

Написати невеликий твір наукового, художнього та публіцистичного стилів з використанням вставних та вставлених конструкцій.

Картка №6

Проаналізувати речення зі вставленими компонентами. Пояснити вживання розділових знаків. Сформулювати правило.

- 1) Ходив на роботу у флотській роботі "хебе", яку зекономив (серед матросів це називалося "засундучити"), та безкозирці, яку знімав у бані в роздягалці і клав у свою шафочку, щоб не замацькати: хай буде пам'ять;
- 2) Тоді він сердитющо зиркає на корову, однак не лається (годувальниця ж), а мовчки надіває картуз і знову вшніплюється в газету;

- 3) Оно посеред вигону дід Лука сидить, у газету козирком уткнувся — усе щось вичитує! — і корову на налігачі держить;
- 4) Погрівши над багаттям руки, що затерпли од лантуха, та коліна — вони в нього завжди мерзнуть,— Данило виймав сітку і йде на рів ставити: до вечора, поки прийде Прокіпко, треба юшки зварити;
- 5) «Данило в куфайці та гумових чоботях, і Полька (хоча вже давно не Полька, а Палажка) теж у куфайці та гумових чоботях».

Картка №7

Проаналізувати речення зі вставними компонентами. Пояснити вживання розділових знаків. Сформулювати правило.

- 1) Найчастіше ж сиджу вдома й читаю історичну літературу, по-перше, тому, що не хочу дискваліфікуватися як учитель, по-друге, в історичній літературі найменше словоблудства;
- 2) Ідеш, бувало, з луку з в'язкою осоки долівку потрусити, гульк — супиться од річки копиця сіна... Аж моторошно: наче вона сама собі йде;
- 3) У нас, приміром, вікна в стінах, а в них, мо', в стелі хтозна;
- 4) На старості, звісно, можна було б узяти котрусь бабу до пари, щоб хоч прала та їсти варила, і охочі траплялися — самі приходили свататися, але Свирид уже так звик жити бовкуном, що навіть у переговори з ними не йшов;
- 5) Міркували і сяк і так: може, занедужав старий, може, заснав, бо в таких літах на зорі тільки й спиться, а вночі думки всякі в голову лізуть та привиди — старече безсоння.